

A HŐS

IRTA
SIENKIEWICZ HENRIK

LENGYELBŐL FORDITOTTA
BÁNYAI KÁROLY

BUDAPEST
Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata
M DCCCC XI

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-181-2 (online)
MEK-17246

I.

Hősöm neve Bartek Slowik, de mert az a szokása volt, hogy a szemét kimeresztette, ha szóltak hozzá, a szomszédok úgy nevezték: Bámész Bartek. A fülemülével (= slowik) vajmi kevés közös vonása volt, e helyett lelki tulajdonságai és igazi homéri naivsága megszerezte neki az „ostoba” melléknevet. Ez utóbbi volt a legnépszerűbb és bizonyára csak ezt az egyet örököltette volna meg a történelem, habár Bartek még egy negyediket is viselt, hivatalosat. A német fül a *cslovjek* (ember) és *slovik* kifejezés között semmi különbséget sem talál, és mert a németek szeretik lefordítani a barbár szláv neveket az ő kulturnyelvükre a civilizáció szent nevében, ezért annak idején a katonai összeírásakor a következő párbeszéd ment végbe:

- Hogy hívnak? - kérdezte a tiszt Bartektől.

- Slowik.

- Sloik?... *Ach, ja! Gut.*

És a tiszt beírta: „Mensch.” (Ember.)

Bartek Pognenbina községből származott, a milyen nevű község vajmi sok van poznányi hercegségben, és az egykori köztársaság más földjén. Nem számítva földjét, viskóját és két tehenét, volt egy tarka lova, meg felesége: Magda. Hála a körülmények illetően találkozásának, élhetett békésen és okosan, mint a hogy a vers mondja:

Lovam tarka - feleségem Magda,
A mit Isten adni akar - úgy is adja.

Valóban, az élete tökéletesen úgy folyt, a hogy Isten adta, és hogy Isten éppen háborút adott, ez nem kis gondot okozott Barteknek.

Jött az értesítés, hogy menni kell, és nem maradt más hátra, mint rábizni az asszonyra a viskót, a földet, mindent. Pognenbinában az emberek általában véve meglehetősen szegények voltak. Bartek télen át gyárba járt, így segített magának a gazdaságban - most aztán mi lesz? Ki tudja, mikor ér véget a háború a franciákkal? Magda, hogy elolvasta a behívókártyát, elkezdett sopánkodni.

- Az ördög bujjék beléjük! Vakuljanak meg!... Ostoba vagy ugyan, de a szívem mégis csak fáj érted; és a franciák nem fognak kimélni, leütik a fejedet!...

Bartek úgy érezte, hogy az asszony igazat beszél. A franciáktól félt, mint a tüztől, és aztán neki is fájt a szive. Mit vétettek neki a franciák? Miért kell neki odamennie, mi célból - abba a rettenetes idegenbe, a hol egyetlen jóakarója sincsen? Hogy milyen az élet Pognenbinában, el lehet képzelni: sem ilyen, sem amolyan, már a milyen Pognenbinában lehet; de a hogy megjött a parancs, és menni kell, tüstént kisült, hogy mindenképpen jobb itt, mint másutt. De már nem segít semmi - ilyen a sors, menni kell. Bartek megölelte az asszonyt, utána a tiz éves Franeket, aztán köpött egyet, keresztet vetett és kilépett a viskóból, Magda a nyomában. Nem bucsuztak el tulságos érzékenyen. Az asszony meg a gyerek zokogott, Bartek meg ismételtette: „No, csönd legyen, no!” - és így jutottak ki az utra. Itt aztán észlelték, hogy egész Pognenbinában ugyanaz ment végbe, a mi náluk. Az egész falu talpon volt, az ut telistele behívottakkal. A vasuti állomás felé tartanak és az asszonyok, gyermekek, vénék meg a kutyák kísérik őket. A behívottaknak nehéz a szívük, egyik-másik fiatalabb pipát tart a foga közt, egyesek már ittasak, némelyik rekedten dalol:

Aranygyűrűs kezében kardot
Skrzynecki nem forgat többé...

Egy-egy német a pognenbinai telepések közül ijedtében szintén belekezd a *Wacht am Rhein*-ba. A tarka ember-tömeg, melynek közepéből csendőrszuronyok villognak, zsibongva, lármázva, kiabálva vonul előre a falu végéről. Az asszonyok „hadfiaikat” átölelve tartják és lamentálnak; egy vén anyóka mutogatja sárga fogát és öklével fenyeget valahová a messzeségbe. Egy másik átkozódik: „Tartsa számon az Isten a mi könyeinket!” Kiáltások hangzanak: „Franka! Kaszko! Juzek! Isten veletek!” A kutyák ugatnak. A toronyban szól a harang. Maga a prépost imádkozik a haldoklókért, mert hiszen nem egy hagyja ott a fogát azok közül, a kik most az állomásra mennek. A háboru elviszi valamennyit, de valamennyit vissza nem adja. Az ekéket majd a rozsda marja, mert Pognenbina megüzente a háborut a franciáknak. Pognenbina nem nyugodhatott bele III. Napoleon tulhatalmába és szívére vette a spanyol trón ügyét. A harangszó elkiséri a tömeget, mely már kiért a kertek alól. Elhaladva az utszéli szobor mellett, a kucsmák és pikkelhaubék lerepülnek a fejeikről. Aranyos porfelhő támad az uton, mert az idő száraz és derült. Az ut két oldalán az érlelődő kalászkok zizegnek és hajladoznak a könnyű szellőben. A kék égen trillázó pacsirták lógnak.

Az állomás!... A tömegek még nagyobbak. Itt vannak már a behivottak Felső- és Alsó-Krzywdából, Wywlaszczyniecből, Niedolából, Mizerowából. Kavarodás, zshivaj, kiabálás. Az állomás fala tele van raggatva kiáltványokkal. Itt a háboru „az Isten és a Haza nevében!” Az ország védői hátrahagyott szülők, asszonyaik, gyermekeik, viskóik és földjeik védelmére vonulnak. A franciák nyilván Pognenbinára, Alsó- és Felső-Krzywdára, Wywlaszczyniecre, Niedolára és Mizerowára haragudtak meg különösen. Legalább úgy tűnik föl azoknak, kik a hirdetményeket olvassák. Egyre újabb és újabb tömegek érkeznek az állomáshoz. A termet sűrű pipafüst tölti meg, elhomályosítva a hirdetményeket. A zshivajban alig értik egymás szavát, mindannyian járnak-kelnek, beszélnek, kiabálnak. A perron felől német vezényszavak hangzanak, kurtán, keményen.

A csengő megszólal... Fütty hallatszott, s a lokomotiv hatalmas lélegzete egyre közelebbről, egyre inkább kivehetően. És mintha csak vele közelednék a háboru.

Második csöngetés. Hideg borzongás fut végig valamennyi háton. Az egyik asszony kiáltja: „Jadam! Jadom!” Tudniillik az ő Ádámját szólítja, de az asszonyok egyszerre fölkapják és kiáltják: „Jadam!” (Jönnék!) Egy éles hang hozzáteszi: „A franciák jönnek!” - és szempillantás alatt nemcsak az asszonyokat, hanem Szedán jövődő hőseit is pánik lepi meg. Közben a vonat megáll az állomás előtt. Mindenik ablakban vörössujtásos sapkákat meg egyenruhákat látni. Annyi a katona, akár a hangya. A szénszállító kocsikon az ágyuk feketéllenek; a nyitott kocsikból szuronyerdők merednek. A katonákra alighanem ráparancsoltak, hogy daloljanak, mert az egész vonat csak úgy reng az erős férfihangoktól. Valami erő és hatalom sugárzik erről a vonatról, a melynek végét nem is látni.

A perronon megkezdődik a katonák elrendezkedése; a ki még teheti, bucsuzik. Bartek úgy lóbálta a karját, mintha szélmalom szárnya volna és szemét kimeresztette.

- No, Magda, Isten veled!
- Ó, szegény uram!
- Már engem nem látsz többé!
- Már nem látlak többé!
- Nem tudom, mit kezdjek.
- A Szűz Anya védjen és óvjon...

- Isten veled, ügyelj a házra.

Az asszony sirva borult a nyakába.

- Isten veled!

Elérkezik az utolsó pillanat. Az asszonyok sirása, jajgatása, lamentálása néhány pillanatra elfojt mindent: „Isten veletek, Isten veletek!” De lám, a katonák már el vannak különítve a rendetlen tömegtől: tömött fekete masszát alkotnak, mely négyszögekre, háromszögekre formálódik, mozogva a gépek ügyes mozgásával. Fölhangzik a vezényszó: „Beszállni!” A négyszögek és háromszögek középen ketté válnak, fölkapaszkodnak a vagonokra és eltűnnek a belsejükben. A lokomotív füttyent egyet és szürke füstgomolyt fuj ki. Majd liheg, mint sárkány, maga alá fujva a gőzsugarakat. Az asszonyok lamentálása eléri a tetőpontját. Az egyik kötényével a szemét takarja, a másik a vagonok felé tárja a karját. Zokogásba fuló hangok ismétlik a férjek és fiuk neveit.

- Isten veled, Bartek! - kiáltja Magda. - És ne kapaszkodj oda, a hová nem küldenek. A Szűz Anya... Isten veled! Ó Istenem!

- Ügyelj a házra! - kiáltja vissza Bartek.

A vagonok kapcsoló láncai hirtelen megrándultak; egyik a másikhoz ütődött.

- És emlékezz, hogy feleséged van és fiad! - kiáltotta Magda tipegve a vonat után. - Isten veled, az Atyának, Fiunak, Szentléleknek nevében! Isten veled!

A vonat egyre sebesebben mozgott, s vitte a katonákat Pognenbinárról, a két Krzywdáról, Niedoláról és Mizerowából.

II.

Az egyik oldalon visszatér Pognenbinára Magda az asszonysereggel, sirva, a világ másik oldala felé a szürke messzeségbe száguld a meredező szuronyokkal a vonat, s benne Bartek. Végét nem látni a szürke messzeségnek. Pognenbinát is alig. A hársfa sötétlik csak, és a torony ragyog aranyos fényben, mert a nap játszadoz fölötte. Nemsokára kibújik a hársfa mögül az aranykereszt, s ragyogó pontnak látszik. A mig ez a pont fénylett, ránézett Bartek, de a hogy eltűnt, mérhetetlen bánat nehezedett rá. Nagy gyöngeség szállta meg és úgy érezte, hogy elveszett. Az altisztet kezdte most már nézni, mert az Uristenen kívül más teremtet lélek nem állt fölötte. A mi most már vele történik, mind a káplártól függ csak; Bartek maga most sem nem lát, sem nem ért semmit. A káplár a padon ül, puskáját a térde közé szorítja, és pipázik. A füst koronként mint valami felleg, beárnyékolja tekintélyt parancsoló, mogorva ábrázatát. Nemcsak Bartek nézi ezt az arcot, nézik valamennyien. Pognenbinában vagy Krzywdán mindenik Bartek, avagy Wojtek a maga gazdája, mindegyik gondoskodik magamagáról, most azonban a káplár gondoskodik róluk. Ha azt parancsolja, hogy jobbra nézzenek, hát jobbra néznek, ha azt, hogy balra, hát balra. A tekintetével kérdik tőle: „No, mi lesz velünk?” - és ő maga is épp annyit tud, mint a többiek, és szeretné, hogyha valamelyik elöljáró erre nézve valami parancsot adna, vagy fölvilágosítást. De végre is, a parasztok nem mernek fölvilágosítást kérni, mert háborus világ van, a hadi cikkelyek teljes apparátusával. Nem tudni, mit szabad, mit nem. Legalább ők nem tudják, és szörnyen félnek az olyan kifejezéstől, mint a *Kriegsgericht*, a melyet csak félig-meddig értenek.

És úgy érzik, hogy ez a káplár most nélkülözhetetlenebb, mint a poznányi nagygyakorlatokon, mert ő egymaga tud mindent, gondoskodik róluk, nélküle egy tapodtat sem tehetnek. Közben a fegyvere nyilván terhére vált, mert odavetette Barteknek, hogy tartsa. Bartek szolgálatkészen a fegyver után kap, lélegzetét visszafojtja, szemét kimereszti, és csudálkozva bámul a káplárra, de vajmi kevés vigasztalást merit belőle.

Ó, bizonyára nem jó hírek járnak, mert a káplár olyan, mintha most vették volna le a keresztről. Az állomásokon énekszó és lárma; a káplár vezényel; sűrög-forog, káromkodik, hogy az elöljárók lássák, de alig, hogy a vonal megmozdul, elcsöndesednek mind, s elcsöndesedik ő is. Az ő szemében a világ most két részből áll: az egyik derült, világos, ez a szobája, felesége és jó, meleg ágya; a másik sötét, teljesen sötét, ez Franciaország és a háború. Az ő lelkesedése, csak úgy, mint az egész ármádiáé, mintha csak a ráktól tanulta volna a haladást... A pognenbinai hadfiaké csak annál inkább, mert a bátorságuk már ugyis az inaikban ütött tanyát.

A vonat zakatolva robogott tovább. Minden állomáson hozzákapcsoltak új vagonokat, új mozdonyokat. Minden állomáson csak pikkelféig, ágyut, lovat, gyalogos-szuronyokat és ulánus-zászlócskákat lehetett látni. Lassan-lassan leszállt az est. A nap szerte ömlött a nagy vörös alkonypirban, s az égen apró, könnyű felhők lebegtek, melyeknek széleit az alkony beárnyékolta. A vonat végre nem vett föl több embert, vagonokat sem kapcsoltak hozzá, csak zakatolt és rohant előre abban a vörös világításban, mely olyan volt, mint egy vértenger. A nyitott kocsiból, a melyben Bartek a pognenbinai emberekkel ült, látni lehetett falvakat, kis városokat, templomtornyokat, kampószerűen előre hajlott golyákat, a melyek féllábon állodogáltak a fészkeken, magányos viskókat, gyümölcsösöket. Mindez valósággal elröpült mellettük, és mind vörös fényözönben uszott. A katonák egymás közt suttozni kezdtek, mert az altiszt, a feje alá téve borjúját, elszunnyadt. Wojtek Gwizdala, pognenbinai parasztember, könnyökével oldalba figyelmeztette a mellette ülő Barteket.

- Bartek, ide hallgass!

Bartek feléje fordította merengő, bémész szemét.

- Mit báméskodol, mint a borju, mit a vágóhidra visznek?... - suttogta Gwizdala. - De te, szegény flótás, valóban a vágóhidra mégy...

- Ó, ó! - sóhajtott Bartek.

- Félsz? - kérdezte Gwizdala.

- Nincs okom félni?...

Az alkony még élénkebb pirban égett és Gwizdala feléje nyujtva kezét folytatta:

- Látod ezt a világosságot? Tudod, te ostoba, mi az? Vér. Ez itt a lengyel föld, a mi földünk: érted? És amott messze, a hol ugy világít, az Franciaország...

- És hamar érünk oda?

- Tán sietős neked? Mondják, hogy roppant messze van. De ne félj, a franciák elénkbe jönnek...

Bartek nehéz, pognenbinai feje működni kezdett. Pillanat mulva kérdezte:

- Wojtek?

- Mi kell?

- Aztán micsoda nép az a francia?

Itt Wojtek tanultsága egyszerre mélységet látott maga előtt, a melybe könnyebb volt fejfel belezuhanni, mint kikászolódni belőle. Annyit tudott, hogy a franciák - franciák. Idősebb emberektől hallott egyet-mást felőlük, azt beszéltek, hogy eddig még mindenkit megverték, végül annyit tudott, hogy roppant idegenek. Ám, hogyan magyarázza meg Barteknek ezt a roppant idegenséget?

Mindenekelőtt megismételte a kérdést:

- Hogy micsoda nép?

- Igen!

Wojtek előtt háromféle nép volt ismeretes: középen a „lengyelek”, egyik oldalon a „muszkák”, a másikon a „németek”. De a németek különféle fajták. Tehát inkább érthető akart lenni, mintsem pontos, és felelte:

- Hogy micsoda nép az a francia? Én csak azt mondom: olyan német-féle, csak még rosszabb...

Bartek felsóhajtott:

- Ó, a nyomorultak!

A franciák irányában mind mostanig egyetlen érzellel viseltetett, mely érzellel nem volt egyéb, mint leirhatatlan félelem. Ez a porosz honvéd most kezdett csak érezni érthetőbb hazafias ellenszenvet. Még nem volt egészen tisztában a dologgal, ezért újból kérdezte:

- Németek fognak hadakozni németek ellen?

Wojtek most, akárcsak egy második Szokratész, helyénvalónak találta, hogy az összehasonlítás terére lépjen.

- Hát a te Lyseked meg az én Burekem nem marakodik össze?

Bartek eltátotta a száját és pillanatig mesterére bámult.

- Ó, hogyne...

- Hiszen németek az osztrákok is - folytatta Wojtek - és a mieink nem verekedtek velük? A vén Swierczysz beszélte, hogy Steinmec ekként biztatta őket: „Előre fiuk, a németekre!” Hanem a franciákkal nem megy ám oly könnyen!

- Ó, Istenem!

- A franciák még soha sem vesztek csatát. Ha egyszer egy francia beléd kap, úgy nem szabadulsz többé! Akkorák, mint közülünk kettő, vagy három, és olyan szakálluk van, mint a zsidóknak. Aztán nem olyanok, mint mi, hanem feketék, akár az ördög. Ha meglátsz egyet, akkor aztán fohászkodhatsz az Istenhez!

- No, hát mért megyünk akkor ellenük? - kérdi kétségbeesetten Bartek.

Ez a filozófus nézet talán nem is volt annyira ostoba, mint a hogy Wojteknek feltűnt, a ki nyilván a hivatalos híradások befolyása alatt sietett a felelettel:

- Én is azt mondanám, ne menjünk. De ha mink nem megyünk, jönnek ők. Más bizony nincs hátra. Olvastad, mi volt kinyomtatva? A legengesztelhetlenebbek a mi parasztjainkkal szemben. Azt beszélik az emberek, hogy erre az itteni földre azért fáj a foguk, mert pálinkát akartak csempészni a Királyságból (tudniillik az orosz uralom alatt lévő Lengyelország, melyet az 1815-iki bécsi kongresszus „Lengyel királyságnak” jelentett ki, s ez elnevezést a lengyelek máig is használják) és mert a kormány nem engedte, ezért van a háború. No, érted?

- Hogyne érteném - felelt rezignáltan Bartek.

Wojtek folytatta:

- Az asszonyokra szintén fáj a foguk, akárcsak a kutyának a töpörtyüre...

- És így talán Magdán sem könyörülneek?

- Azok még a véneken sem könyörülnek!

- Ó! - kiáltott föl Bartek oly hangon, mintha csak azt akarta volna mondani: „Ha így áll a dolog, akkor csak rajta!”

Valóban, úgy érezte, hogy ez már több a soknál. A pálinkát ám csempésszék kedvük szerint, de Magdához egy ujjal se érjenek! Az én Bartekem most egészen más szemmel kezdett tekinteni a háborúra: a saját érdeke szempontjából, és valami új bátorság éledt benne a gondolatra, hogy ez a katonaság és az ágyuk azért vonulnak ki, hogy megvédelmezzék Magdát a veszedelemtől, mely a franciák részéről fenyegeti. Keze önkéntelenül ökölbe szorult, és rettegésébe belevegyült a francia-gyűlölet. És arra a meggyőződésre jutott, hogy most már valóban nincs más hátra, mint menni. Közben besötétedett. A kocsí az egyenetlen vágányokon erősen ringott és ringásával harmonikusan jobbra és balra dülöngéltek a pikkelfutók és a szuronyok.

Telt, múlt egyik óra a másik után. A lokomotív millió szikrát lövelt a magasba, melyek mint apró tüzes kigyók keringtek a sötétségben. Bartek sokáig nem birt elaludni. Mint ama szikrák a levegőben, úgy ugráltak, keringtek a gondolatok a fejében a háborúról, Magdáról, Pognenbináról, franciákról, németekről. Az az érzése támadt, hogy nem bírna fölkelni a padról, a melyen ült. Végre elszunnyadt, de álma egészségtelen félálom volt. És nyomban meglepték a látomások: először azt látta, hogy az ő Lysekje Wojtek Burekjével marakodik, csak úgy száll a szőrük, ő botot ragad, hogy megbékítse őket, de hirtelenül más valami ötlük a szemébe: Magda oldalán valami francia ül, fekete az istenadta, mint az anyaföld, és Magda elégedetten nevet és mutogatja a fogát. Más franciák Bartekkel bolondoznak és ujjal mutogatnak rá... A lokomotív zakatolása neki olybá tűnik, mintha a franciák mondanák: „Magda! Magda! Magda! Magda!” Bartek rájuk kiált: „Fogjátok be a szátokat, gazemberek! Eresszétek el az asszonyt!” De ők visszakíáltják: „Magda! Magda! Magda!” Lysek és Burek ugat, egész Pognenbina kiáltja: „Ne hagyd az asszonyt!” Ugy érzi, mintha megkötözték volna, vagy mi!

Nem! Nagy erőlködéssel megmozdul, a kötelek engednek. Bartek torkon ragadja a franciát - és hirtelenül...

Hirtelen éles fájdalom rázza föl, olyan, mintha hatalmas ütéstől eredne. Bartek fölriad és talpra ugrik. Az egész vagon fölriad, mindnyájan kérdik: mi történt? Az a szegény Bartek álmában az altiszt szakállába kapott. Most úgy áll ott, mintha nyársat nyelt volna, két ujját a halántékához szorítva, és az altiszt mint valami örvényező hadonáz és ordít:

- *Ach, Sie! Dummes Vieh aus der Polakei! Hau' ich den Lümmel in die Fresse, dass ihm die Zähne sektionweise aus dem Maule herausfliegen werden!*

Az altiszt szinte belerekedett az ordításba, és Bartek csak áll, ujját a halántékán tartva. Egyesek az ajkukba harapnak, hogy el ne nevéssék magukat, de félnek, mert az altiszt szájából még röppennek az utolsó lövések: *Ein polnischer Ochse! Ochse aus Podolien!* Végre elcsöndesedett minden. Bartek visszaül a helyére. Olyasfélét érzett, hogy az orcája dagad, és a lokomotív, mintha csak boszantani akarná, egyre ismétli:

- Magda! Magda! Magda!

És valami nagy fájdalom nehezedett rá...

III.

Reggel! A szétterjedő halovány fény megvilágítja a kimerült, alvó arcokat. A padokon ülve alszanak: egyesek mellükre lógatva fejüket, mások hátra hajolva. A hajnalpir rózsás fényt áraszt az egész világra. Minden friss és éber. A katonák ébrednek. A sugaras hajnal a sötétségből és ködből ismeretlen tájékat bont a szemük elé. Hej, hol van már vajjon Pognenbina, Alsó- és Felső-Krzywda, Mizerowa? Itt már minden egészen más. Köröskörül a magaslatokon tölgyerdők, a völgyekben vörös cserépszindellyel fődött házak, a fehér falakban keresztbe fekete gerendák, a házak szépek, akár a nemesi kuriák, vadszölővel befuttatva. Itt-ott hegyes tornyu templomok, itt-ott gyárkémények meredeznek, tollbokréta-hoz hasonló füstöt okádva. Csak valahogy szűk ez itt, nincs síkság, nincsenek hosszú-hosszu gabonás földek. Azért nyüzsögnek rajta az emberek. A falvak, városok ragyognak. A vonat megállás nélkül robog el egy csomó kisebb állomás mellett. Valami történhetett, mert mindenütt csoportokat látni. A nap lassan kibújik a hegyek mögül, és egyik-másik Maciek fönhangon belekezd a Miatyánkba. Többen követik a példát; az első napsugarak fényárba borítják az imádkozó, komoly arcokat.

Közben a vonat megáll a főbb állomáson. Tüstént néptömeg veszi körül, már vannak hírek a harcterről. Győzelem! Győzelem! Néhány órája, hogy táviratok érkeztek. Mindenütt vereségre számítottak, s a kedvező hír annyira fölrázta őket, hogy az öröm nem ismer határokat. Az emberek félig felöltözötten hagyták oda a házakat, némelyek egyenesen az ágyból rohantak az állomásra. Egyes háztetőkön már zászlók lengenek, mindenki kendőt lobogtat. A kocsikba sört hoznak, dohányt, szivart. A lelkesedés leirhatatlan, az arcok csak úgy ragyognak. A *Wacht am Rhein* folyvást zug, akár valami vihar. Egyesek sirnak, mások egymás nyakába borulnak. *Unser Fric* győzött! Ágyukat zsákmányoltak, zászlókat. Nemes hevében a tömeg mindenét odaadja a katonáknak. A hadfiak szívébe új bátorság költözik és nótába kezdenek. A kocsik csak úgy reszketnek, s a tömeg bámulva, csodálkozva hallgatja az ének érthetetlen szavait. A pognenbinaiak éneklik, hogy: „Bartoszu, Bartoszu, nincs még oda a remény!” - *Die Polen! die Polen!* - világosítják föl egymást az emberek, és oda tódulnak a kocsikhoz, nézik, bámulják a katonákat, és örömük csak fokozódik, hogy e lengyel ezredek rettentő bátorságáról, hősiességéről szóló történeteket mondanak el egymásnak.

Barteknek dagadt a képe, a mi őt sárga bajuszánál, bábész szeménél és roppant csontos, tagbaszakadt termeténél fogva félelmetessé teszi. Meg is csodálják, mint valami különös állatot. Micsoda védői vannak a németeknek! Ez majd különösen ellátja a franciák baját! Bartek elégedetten mosolyog, mert egészen a kedve szerint van, hogy a franciákat megverték. Legalább most már nem jönnek Pognenbinába, nem csábitják el Magdát és nem veszik el a földet. Mosolyog erre, de mert az arca ugyancsak sajog, félrehuzza a száját, s így valóban félelmetes. De azért homéri hős étvággyal eszik. A hurkák és a kancsó sörök úgy tűnnek el a szájában, akár valami kemencelyukban. Adnak neki szivart, pénzt: mindent elfogad.

- Jó nép ez a német - mondja Wojteknek, és pillanat múlva hozzát teszi: - És látod, megverték a franciákat!

De a szkeptikus Wojtek elrontja vidámságát. Jósol, akár Kaszandra:

- A franciák először mindig megverették magukat, hogy törbe csalják az ellenséget, s csak aztán kezdik az aprítást, hogy csak úgy ropog!

Wojtek nem tudja, hogy Európa nagy része osztja az ő nézetét, és még kevésbé azt, hogy vele együtt csalogódik egész Európa is.

Mennek tovább. A meddig a szem ellát, a házak mind lobogódiszt öltöttek. Némely állomáson hosszabb ideig állanak, mert a vonatok összetorlódnak. Németország minden részéből vonul a

katonaság a győzők megerősítésére. A vonatok koszorúkkal vannak diszítve. Az ulánusok lándzsáikra virágcsokrokat tűztek, melyekkel utközben megajándékozták őket. Ezek között az ulánusok között a többség szintén lengyel. Gyakorta átkiáltanak egyik kocsiból a másikba:

- Hogy vagytok, testvérek? Hová, hová?

Koronként a szomszédos vágányon elrobogó vonatból áthallatszik az ismert dal:

Lány szól át Sandomjer felől:

- Köll-e csók, katona bácsi?

És ekkor Bartek meg a társai folytatják:

- Még nem főtt meg a menáksi.

Majd, ha ettem, addig - ácsi!

Mindannyian szomoruan hagyták oda Pognenbinát, és most csupa lelkesedés, csupa tűz valamennyi. Ezt a jó hangulatot azonban egyszerre elrontja az első vonat, mely az első sebesülteket hozta Franciaországból. Deutzbén soká állnak, mert az elsőség azoké, a kik a háboru színhelyére sietnek. Beletelik néhány óra, míg valamennyi átmegy a hidon Koloniig. Ezalatt többen, köztük Bartek is megnézi a betegeket és a sebesülteket. Némelyek csukott kocsiban vannak, de a kik nyitott kocsikban szorongnak, azokat jól látni. És mindjárt az első látásra elpárolog a hősi lelkesedés.

- Gyere csak ide, Wojtek, - szól ijedten - hogy tették tönkre a franciák ezeket!

Valóban, van mit nézni! Sápadt, kimerült, a puskaportól kormos, vérrel beszenyezett arcok. Az általános öröm hangjaira ők jajgatással felelnek. Olyik átkozza a háborut, a franciákat, a németeket. Száraz, szederjes ajkak víz után kiáltanak minduntalan; a tekintetek zavarosak. Itt ott a sebesültek közt látni egy-egy haldokló merev arcát, hol csöndes, nyugodt, hol görcsösen rángatózik, rémült tekintettel, vicsorítva a fogát. Bartek először látja a háboru véres következményét. A fejében ismét zürzavar támad, kábultan, szinte eszméletlenül áll a tömegben, száját eltátva; lökdösik ide-oda, a zsandár puskatussal hátba vágja. Wojteket keresi a tekintetével, és rátalálva, mondja:

- Wojtek, Wojtek, ó Istenem!

- Te is így jársz!

- Jézus Mária! Hogy gyilkolják egymást az emberek! Hiszen, ha egyik ember agyonveri a másikat, a zsandárok lefűlelik, törvénybe kerül és becsukják!

- Na, most meg az a különbség, a ki mentül többet agyonver. Tán azt gondolod, ostoba, hogy mag nélkül fogsz lövöldözni, mint a nagygyakorlatokon, vagy céltáblára, és nem eleven emberekre?

Itt nyilvánvalóvá lett a nagy különbség az elmélet és a gyakorlat közt. Végre is a mi Bartekünk mégis csak katona volt, járt nagygyakorlatokra és szemlékre, lövöldözött, tudta, hogy a háboru azért van, hogy az emberek gyilkolják egymást, és most, a hogy meglátta a sebesülteket, a háboru nyomorúságát, olyasfélét érzett, hogy nincs jól, és oly undor fogta el, hogy alig birt megállni a lábán. Ismét respektálni kezdte a franciákat, de ez a respektálás alább szállt, midőn Deutzből átmentek Koloniba. A középponti pályaudvaron szemükbe ötlöttek az első hadifoglyok. Tömérdek katona és nagy néptömeg vette körül őket, mely tépelődve nézte, de még ellenséges magatartás nélkül. Bartek a könyöke segítségével keresztülfurakodott a tömegben, s meglátva a vaggont, elcsodálkozott.

Egy csomó rongyos, kistermetű, mocskos, nyomoruságos francia gyalogos szorongott a kocsiban, akár a heringek a hordóban. Sokan közülök kinyújtották a kezüket a csekély adományok után, a melyekkel a tömeg megajándékozta őket, már a mennyire az öröktől lehetett. Bartek azután, a mit Wojtektől hallott, egészen más képet alkotott magának a franciák felől. A bátorsága visszatért. Körülnézett, merre van Wojtek. Ott állt az oldala mellett.

- Mit járt a szád? - méltatlankodott. - Hisz' ezek törpék! Ha egyet fejen kólintanék, négyet rántana magával.

- Tán elkorcsosodtak valahogy - felelte Wojtek szintén csalódottan.

- Aztán hogy gagyognak ezek?

- Lengyelül aligha.

E tekintetben megnyugodva, Bartek tovább haladt a vonat hosszában.

- Nyomoruságos páriák! - jelentette ki, a mint a sorkatonaság végére értek.

De a következő kocsikban zuávok voltak. Ezek több gondolkodni valót adtak Barteknek. Fedett kocsikban ültek, azért nem lehetett egyszeribe kisütni, vajjon kétszer vagy háromszor akkorák-e, mint más közönséges ember, de az öreg katonák nagyszakállu, marciális, tiszteletet parancsoló sötét arcait, fenyegetően villogó szemeit meg lehetett látni a nyitott ablakokon keresztül is. Barteknek megint az inába szállt a bátorsága.

- Ezek félelmetesebbek - suttozta, mintha félne, hogy meghallják.

- Még nem láttad azokat, a kik nem mutatták magukat - felelte Wojtek.

- Ó, Istenem!

- Meglátod!

Megbámulva a zuávokat, tovább mentek. A következő vaggonnánál Bartek egyszerre csak visszahőköl, mintha megégette volna magát.

- Ó, segítség, Wojtek, segítség!

A nyitott ablakban egy szerecsen fekete ábrázata volt látható elforgatott szemmel. Alighanem sebesült volt, mert arca fájdalmasan vonaglott.

- Mi az? - kérdezte Wojtek.

- Ez nem katona, ez ördög... Ó, Istenem, légy könyörületes irántam, szegény bűnös iránt.

- Nézd csak, micsoda foga van.

- Vigye el az ördög! Dehogyan nézek rája.

Bartek hirtelen elhallgatott, majd pillanat múlva kérdezte:

- Wojtek!

- Mi kell?

- Segítene, ha keresztet vetnék feléje?

- A pogány nem tudja, mi a szent hit.

Jelt adtak a beszállásra. Nemsokára megindult a vonat. A hogy besötétedett, Bartek folyvást maga előtt látta a szerecsen fekete arcát és rettentő szemefehérjét. Bizony bajos lett volna megjósolni e pognenbinai hadfi jövőendő tetteit amaz érzelmek után, melyek e pillanatban rajta uralkodtak.

IV.

A Gravelotte melletti események során kezdetben Bartek azt tapasztalta, hogy a háboruban van mire bámészkodni, és nincs mit tenni. Mert eleinte azt parancsolták neki és ezredének, hogy álljon lábhoz tett fegyverrel a szőlőborította magaslat lábánál. Messziről szóltak az ágyuk, a közelükben elrobogtak a lovasezredek, hogy a föld csak úgy rengett; lobogtak a zászlócskák, villogtak a kardok. A magaslat fölött a kék égen zizegve, fehér felhőcskékhöz hasonlóan röptek a gránátok, aztán tele lett füsttel a levegő, és a láthatár elhomályosult. Ugy látszott, hogy a háboru vihként csak az oldalukat éri. De ez nem tartott soká.

Bizonyos idő elteltével Bartek ezrede körül valami különös mozgolódás támadt. Más ezredek álltak föl körülöttük, a hézagokon keresztül vágatva hozták az ágyukat, s a lovakat kifogva, nekiszegezték őket a magaslatnak. Az egész völgy megtelt katonasággal. Egyszerre vezényszavak hangzanak mindenfelől, adjutánsok vágatnak ide-oda. És a mi katonáink sugják egymásnak: „Ó, mi lesz velünk!” vagy pedig nyugtalankodva kérdik egymást: „Vajjon kezdődik-e már?” - „Alighanem.” Ime, itt a bizonytalanság, a kétség, talán a halál... A füstben, mely a magaslatot eltakarja, valami fő, valami kavargó rettenetesen. Egyre közelebből hallatszik a szörnyű durrogás, a puskaropogás. Messziről valami recsegés-ropogásféle hallatszik: ez már a kartácstűz. Hirtelen megszólalnak az ágyuk, hogy szinte reng a föld. Bartek ezrede előtt rettenetesen sistergett valami. A mint odatekintenek, hát röptek valami, olyan, mint egy élénk rózsza, olyan, mint egy felhőcske, és ebben a felhőcskében sisterg valami, kacag, csikorog, recseg, sikít. Az emberek kiáltják: „Gránát, gránát!” S a háboru e madara száll, mint a fergeg, aztán leesik és szétpattan! Iszonyu csattanás, ropogás, mintha csak a világ omlanék össze. Az ágyuk közelében álló sorokban kavargás támad, kiáltások hangzanak, és a vezényszó: „Vigyázz!” Bartek az első sorban áll, puskája a vállán, fejét fölvetve, állát fölszorítja a rohamszif, a foga tehát nem vacog. Nem szabad mozdulni, nem szabad löni. Állni! Várni! És egyszerre csak itt röptek a másik gránát, a harmadik, a negyedik, a tizedik... A magaslatról a szél elsodorja a füstöt. A franciák már elzavarták onnan a porosz ütegeket, már fölállították az övéiket, és most szórják a tüzet a völgybe. Pillanat múlva a szőlő sűrűjéből hosszú fehér füstoszlopok vágódnak ki. A gyalogság az ágyuk védelme alatt egyre lejjebb száll, hogy puska-végre kapja az ellenséget. Már a lejtő közepén van. Most jól látni őket, mert a szél elhordta a füstöt. Pipacs nőtte be a szőlőhegyet? Dehogya! A gyalogosok vörös sapkái ezek. Egyszerre eltűnnek a lomb között; itt-ott föl-föllobog a háromszínű zászló. Gyors puskatűz kezdődik, lázasan, rendetlenül, minduntalan más-más helyen. És fölötté egyre bögnék a gránátok, és keringenek a levegőben. A magaslaton koronként kiáltások hangzanak föl, melyekre a németek „hurrá!”-val felelnek. A völgyben megszakítás nélkül szólnak az ágyuk. És az ezred áll mozdulatlanul.

A tűzvonal mindinkább az irányába esik. A golyók füttyülnek, zizegnek, akár a legyek, egyre sűrűbben, a fejek, orrok, szemek mellett, ezer, milliószámra. Csoda, hogy még áll a lábán egy is közülök. Egyszerre Bartek mögött jajkiáltás hallik: „Jézus!” mindjárt rá fölhangzik a vezényszó: „Vigyázz!” Majd ismét: „Jézus!” - „Vigyázz!” Aztán a jajkiáltások már szünet nélkül hangzanak, a vezényszó mind gyakoribb, a sorok összébb húzódnak, a golyók egyre sűrűbben, egyre félelmetesebben füttyülnek. Az elesetteket a lábuknál fogva vonszolják ki a sorból. Valóságos istenítélet ez!

- Félsz? - kérdi Wojtek.

- Nincs okom félni?... - felel hősünk fogvacogva.

És állanak ott mindketten, Bartek és Wojtek, és még csak eszükbe sem jut, hogy menekülni is lehetne. Azt parancsolták nekik, hogy álljanak, tehát állnak. Bartek füllent. Nem fél ő annyira,

mint a hogy ezer más félne az ő helyében. A fegyelem uralkodik képzeletén, és képzelete éppenséggel nem festi oly ijesztőnek a helyzetet, mint a milyen valójában. Bartek ugyan számol azzal is, hogy megölik, és gondolatát közli Wojtekkal:

- Ha egy bambát meg is ölnek, azért még nem dől össze a világ!

E szavak jelentékenyen megnyugtatók Barteket. Szinte úgy látszott, hogy főleg azon fordult meg az egész, vajjon összedől-e a világ? Megnyugodva e tekintetben, áll türelmesen, csak azt érzi, hogy roppant meleg van és az izzadság csöpög az arcáról. Közben a tüzelés oly rettentő mértéket ölt, hogy a csapatok, úgy látszik, mintha olvadnának. Már nincs, a ki az elesetteket, a sebesülteket eltávolítsa. A haldoklók hörgése beleolvad a golyók fütyülésébe, a puskák ropogásába. A háromszinű zászló lengésén látni, hogy a lombtól fedett gyalogosok egyre közelebb jönnek. A kartácstűz tizedeli a sorokat, melyek már közel vannak a kétségbeeséshez.

De a kétségbeesés megnyilatkozásában megérezni a türelmetlenség és a düh morgását. Ha most azt parancsolnák nekik, hogy előre, hát rohannának, mint a fürgeteg. Már ég a talaj a talpuk alatt. Egy katona lekapja fejéről sapkáját és teljes erejéből a földhöz vágja, mondván:

- Eh, úgy sem élünk örökké!

E szavak Bartekre ismét oly kitűnően hatnak, hogy ugyszólván nyoma sincs már nála a félelemnek. Mert tulajdonképpen nem is olyan nagy dolog, hogy örökké nem élünk. Ez a parasztfilozófia jobb, mint a többi együttvéve, mert hamarosan új bátorságot teremt. Bartek egyébként tudta, hogy úgy sem élünk örökké, de jól esett neki ezt hallani, és egészen bizonyossá kezdett válni, mert a háború már-már teljes megsemmisüléssé vedlett át. Az ezred, a nélkül, hogy csak egyet is lőtt volna, már félig megsemmisült. Más szétvert ezredek közül rendetlen tömegek szaladnak el mellette; csak a pognenbinaiak, a krzywdaiak és a mizerowaiak állanak még, a porosz vasfegyelem tartja össze őket. De erős ingadozás észlelhető már az ő soraikban is. Nem sok kell még, és vége a fegyelemnek. Lábuk alatt a talaj már puha és sikos a vértől, melynek nyers szaga egybeolvad a füst szagával. Hellyel-közzel a sorok nem bírnak csatlakozni a sebesültek és a hullák miatt. A fele az ezrednek ott fetreng a még állók lábánál, véresen, jajgatva, vonaglásban, vagy fekszik csendesen, meghalva. A levegő olyan, hogy lélekzeni is alig lehet. A sorokban morgás támad.

- Mészárszékre hoztak!

- Egyikünk sem menekül!

- *Still! Polnisches Vieh!* - hangzik a tiszt szava.

- Igen, neked könnyű a hátam mögött...

- *Steht der Kerl da!*

Egyszerre csak rákezd az egyik:

- A Te védelmed alá...

Bartek tüstént belekap:

- ...Menekülünk, ó Szűz Anya!

És a romlás e mezején fölhangzik a fohász a csesztochovói csodatévő szűzhöz: „Ne vesd meg könyörgésünk!” És a sebesültek jajkiáltása kíséri: „Ó Mária, Mária!” És a Szent Szűz nyilván meghallgatta őket, mert e pillanatban odavágtat tajtékos lovon az adjutáns és fölhangzik a vezényszó: „Szuronyt szegezz! Előre! Hurráh!” A szuronyfésű vízszintes helyzetbe csapódik, a csapat hosszú sorra húzódik, és nekivág a magaslatnak, hogy fölkutassa az elrejtett ellenséget. Még vagy kétszáz lépésnyire vannak a magaslat lábától, s ezen a távolságon az ellenség gyilkos tüzelése közben kell átvágniok... Vajjon megmarad csak egy is belőlük, vajjon nem

pusztulnak el valamennyien? Elpusztulni elpusztulhatnak, de vissza nem rettennek, meg nem állanak, mert a porosz hadvezérlet jól tudja, mivel lelkesítse őket. A kiabálás, az ordítás, a puskaropogás közepette, hangosabban minden trombita- és dobszónál fölhangzik a himnusz, melytől minden csöpp vérük lángol. „Hurrá!” kiáltják. „A mig élünk!” A lelkesedés tüze ég az arcukon. Rohannak, mint a fürgeteg, hullákon, tört ágyukon, elhullt lovakon keresztül. Elpusztulnak, a halálba rohannak, de rohannak kiabálva, dalolva. Már elérték a szőlőt, és eltűnnek a bokrok közt. Az ének harsog, olykor villognak a szuronyok. Fönt a hegyen a tűz egyre félelmesebben ropog. A franciák sortüzei gyorsabbak, egyre gyorsabbak, majd hirtelen...

Hirtelen elhallgatnak.

Amott lenn a vén farkas, Steinmec, rágyujt porcellán pipájára és elégedetten mondja:

- Csak hadd szóljon az a nóta! Fönt vannak már a derék legények!

És hogy egy pillanatra egy háromszinű zászló büszkén fölemelkedik, hozzáteszi:

- Nem veszik tréfára a dolgot!

A trombiták ismét abba a himnuszba kezdenek. Egy másik lengyel ezred megy az első segítségére.

És most, ó Muzsa, énekeld meg az én Bartekemet, hadd lássa az utókor, mit művelt. Szívében a félelem, a türelmetlenség, a kétségbeesés egyetlen érzelmmé olvadt össze: dühvé; és a hogy meghallotta azt a dalt, minden idegszála úgy megfeszült, mintha acéldrótból való volna. Haja az égnek állt, szeme szikrákat szórt. Megfeledkezett mindenről, még arról is, hogy „örökké amugy sem élünk”, és markos tenyerébe fogva puskáját, előre rohant a többivel. A hogy rohant, megbotlott, elesett, megfordult vagy tizszer a földön, az orrát is betörte, de talpra ugrott és rohant dühösen, kimelegedve, kapkodva levegő után. Orrából csurgott a vér. Kimeresztette a szemét, hogy a bokrok közt meglásson valami franciát hamarosan, és meglátott egyszerre hármat a zászló körül. Szerecsenek voltak. Ám, azt hiszitek tán, Bartek meghátrált? Szó sincs róla! Most akár magát Lucifert is megragadná a szarvánál! Rájuk rontott, és ezek ordítva támadtak rá; két szurony, mint két óriási tövis már-már a mellét érinti, és lám, az én Bartekem hogy kapja meg puskáját a csövénél, akár valami löcsöt, hogy forgatja, hogy dolgozik... Csak irtóztató ordítás, jajgatás felel neki - és két fekete test vonaglik a földön.

E pillanatban a harmadiknak, a ki a zászlót tartotta, vagy tizen siettek segítségül. Bartek, mint valami furia, egyszeribe nekik rontott. Tüzelnek - villant, ropogott, és a füstgomolyban egyszerre csak hallatszik Bartek rekedt hangja:

- Elhibáztátok!

És puskája ismét rettentő ivet ir le; és ismét jajgatás kél a nyomában. A szerecsenek ez őrzöngő óriás láttára ijedten visszavonultak és tán csak Bartek nem hallotta jól, vagy lehet, hogy csakugyan mondtak valamit arabusul, elég az hozzá, hogy neki úgy rémlett, hogy vastag ajkaik közül ez a szó röppent el:

- Magda! Magda!

- Magda kéne nektek! - ordított föl, s egy ugrással mellettük termett.

Szerencséjére, e percben a Mackók, a Wojtekek meg más Bartekek jöttek a segítségére. És folyt a szuronyharc a szőlőtőkék közt. Bartek tombolt örülten, mint a fergeteg. A füsttől kormosan, véresen inkább állathoz hasonlít, mint emberhez; nem tud már semmiről sem; minden suhintása egy-egy ellenséget leterít, zuzza a fejeket, töri a puskákat. Keze gépies sebességgel mozog, a mint a halált osztogatja. A hogy így a zászlótartóig férközött, vasmarkával torkon ragadta. A zászlótartó szeme kidülledt, arca felpuffadt, egyet hördült, és keze lehanyatlott a zászlórudról.

- Hurrá! - kiáltotta Bartek és fölemelte a zászlót s meglengette.

Ezt a zászlólengetést látta alulról Steinmec generális.

De csak egy szempillantásig láthatta, mert már a másikon - Bartek magával a zászlóval bezuzott egy koponyát, melyet aranyzinóros sapka fedett.

Társai ezalatt előre ugrottak.

Bartek pillanatra magára maradt. Letépte a zászlót, keblébe rejtette, és marokra kapva a rudat, társai után vetette magát.

A szerecsencsapat éktelen ordítózással a magaslat tetején álló ágyukhoz menekült, s a Mackók ugyancsak kiabálva nyomon követték őket.

Az ágyuknál lévő zuávok puskatüzzel üdvözölték egyikét-másikat.

- Hurrá! - kiáltott Bartek.

A lengyelek az ágyuknak rontottak. Szuronyharc fejlődött. E pillanatban jött segítségül a másik poznányi ezred. Bartek hatalmas kezében pokoli cséphadaróvá vált a zászlórúd. Minden egyes sujtása rést ütött a franciák tömött soraiban. Rémület fogta el a zuávokat és szerecseneket. A hol Bartek harcolt, már futásra vették a dolgot. És pillanat múlva Bartek már ott ült az ágyun, akár egy pognenbinai kancán.

De még jóformán meg sem látták őt társai, már a másikon lovagolt, a melynél ismét leütött egy zászlótartót és zsákmányolt egy zászlót.

- Hurrá, Bartek! - üdvözölték a katonák.

A győzelem teljes volt. Az összes ágyukat elfoglalták. A menekülő gyalogság a magaslat tulsó lejtőjén új porosz ezredbe ütközve, letette a fegyvert.

Bartek még egy harmadik zászlót is zsákmányolt üldözés közben.

Látni kellett volna őt, a mint fáradtan, verejtékesen, véresen, lihegve, fujva, mint valami kovácsfujtató, leszállt a magaslatról, a vállán cipelve a három zászlót! Hej franciák! Milyeneknek képzelte őket. Mellette lépkedett az össze-visszatépett Wojtek; Bartek hozzáfordult:

- Ugyan mit járt a szád! Hiszen ezek csak férgek, csöpp erő sincs bennük, összevissza karmoltak engem, s téged is, akár a macskák. De én elláttam a bajukat. A melyiket fejen kólintottam, menten a fübe harapott...

- Ki hitte volna, hogy te ilyen rettentő vagy! - felelte Wojtek, a ki látta, hogy miket művelt Bartek, s most egészen más szemmel kezdte nézni.

De ki nem látta, hogy Bartek mit művelt? Látta a históriát, az egész ezred, és a tisztek nagy része. Mindnyájan csodálkozással bámultak most erre a sárgásbajuszu, bávész szemű óriásra.

- *Ah, Sie verfluchter Polake!* - mondotta neki maga az őrnagy, meghúzva a fülét és Bartek örömeiben csakhogy a zápfogait nem mulatta neki. Mikor az ezred a magaslat lábánál ismét sorba állt, az őrnagy megmutatta őt az ezredesnek, az ezredes magának Steinmecnek.

Ez megtekintette a zászlókat, aztán megparancsolta, tegyék el és szemügyre vette Barteket. Az én hősöm ismét úgy áll ott, mintha nyársat nyelt volna, prezentálja fegyverét, és a vén generális nézi őt és elégedetten bólogat a fejével. Végül mond valamit az ezredesnek. Ezt az egy szót jól ki lehet venni: *Unteroffizier*.

- *Zu dumm, Excellenz!* - feleli az őrnagy.

- Lássuk, - mondja ő excellenciája és rántva egyet a zabolán, Bartekhez közeledik.

Bartek maga sem tudja, mi történik vele. Hallatlan eset a porosz hadseregben: a generális áll szóba közlegénnyel, ő excellenciájának ez annál könnyebb, mert tud lengyelül. És végtére, ez a közlegény három zászlót zsákmányolt meg két ágyut.

- Hová való vagy? - kérdi a tábornok.

- Pognenbinára, - feleli Bartek.

- Helyes. A neved?

- Bartek Slowik.

- Mensch... - tolmácsolja az őrnagy.

- Mens! - ismétli Bartek.

- Tudod-e, miért verekszel a franciákkal?

- Tudom, excellencia...

- Mondd!

Bartek hebeg: „Mert... mert...” Hirtelen Wojtek szavai jutnak eszébe és ki is mondja sietve, nehogy elfelejtse:

- Mert ezek is németek, csak még nagyobb dögök!

Ő excellenciája arca rángatózik, mint a kinek kedve volna fölkapagni. Kis idő múlva ő excellenciája hátrafordul az őrnagyhoz:

- Igaza volt, őrnagy úr.

Az én Bartekem, önmagával elégedetten, áll, mint a kifeszített hur.

- Ki nyerte meg ma a csatát? - kérdi újból a tábornok.

- Én, excellencia! - feleli habozás nélkül Bartek.

Ő excellenciája arca ismét rángatózik.

- Ugy, ugy, te! És itt van a jutalom érte...

A vén katona a saját melléről levesz egy vasból való érdemkeresztet, előre hajlik és Bartek mellére tüzi. A tábornok jó kedve, magától értetődően, az ezredes, az őrnagyok, a kapitányok, sőt még az altisztek arcán is visszatükröződik. A tábornok eltávoztával az ezredes a maga részéről tiz tallért ad Barteknek, az őrnagy ötöt és így tovább. Mindnyájan nevetve ismétlik előtte, hogy megnyerte a csatát és Bartek a hetedik menyországban érzi magát.

Különös, a mi hősünkkel egyedül Wojtek nincs megelégedve sehogy sem.

Este, mikor ketten a tűz mellett üldögéltek és mikor Bartek pofája tele volt tömve hurkával, mintha maga is hurka volna, Wojtek rezignáltan megszólalt:

- Ó, te Bartek, számár vagy te, nagy számár...

- Már mért? - kérdi Bartek.

- Mit mondtál te a tábornoknak a franciákról, hogy németek?

- Hisz' magad mondtad...

- De gondolhattad volna, hogy a tábornok meg a tisztek szintén németek.

- No és?

Wojtek valahogy hebegni kezdett.

- Ha németek is, de ezt nem kell nekik a szemükbe mondani, mert ez nem szép...

- Hiszen a franciákra mondtam én azt, nem rájuk...

- Ej, mikor az...

Wojtek hirtelen abbahagyta, nyilván mást akart mondani ő is; arról akarta felvilágosítani Barteket, hogy a németeknek nem tanácsos rosszat mondani a németek felől, de a nyelve valahogy fölmondta a szolgálatot...

V.

Nemsokára ezután a porosz királyi posta a következő levelet vitte el Pognenbinára:

„Dicsértessék az Ur Jézus Krisztus és az ő szent Anyja! Én édes Magdám! Mi ujság nálad? Neked jó odahaza a meleg dunyha alatt, én meg itt verekszem szörnyen. Voltunk egy nagy várnál, Mec-nek hívják, és csatáztunk, és én úgy püföltem a franciákat, hogy az egész gyalogság meg a tűzéréség csudálkozott. És maga a generális is csudálkozott és azt mondta, hogy én nyertem meg a csatát és adott egy érdemkeresztet. És most igen jók hozzáam a tiszték meg az altiszték, és pofon már nem igen ütnek. Aztán tovább masiroztunk, és megint volt csata, csak elfelejtettem, hogy is hívják azt a várost, a hol a csata volt, és megint püföltem a franciákat és zsákmányoltam a negyedik zászlót és egy legfőbb vasas ezredet fellöktem, és foglyul ejtettem. Azt a tanácsot adta az altiszt, hogy írjak „reklamációt”, ha majd hazaküldik az ezredeinket, hogy maradjak, mert a háboruban csak éppen hogy nincs hol aludni, de enni ehetik az ember, amennyi csak belefér, és bor is van itt sok, mert a nép vagyonos. Ha felégettünk egy falut, nem kiméltük sem a gyerekeket, sem az asszonynepet. A templom is porig égett, mert ezek katolikusok, és sokan bennégték. Most egyenesen a császárnak megyünk és ezzel vége lesz a háborúnak, te meg ügyelj a házra és Franekre, mert ha nem ügyelsz, ha gondját nem viseled, ellátom ám a bajod, megtudod, ki vagyok én. Áldjon meg az Isten!

Bartłomiej Slowik.”

Bartek belekóstolt a háboruba és immár mesterségének tekintette. Nagy önbizalom szállta meg és úgy készülődött most már egy-egy ütközetbe, mint annak idején Pognenbinában valami munkába. Minden alkalommal medáliák és érdemkeresztek szálltak a mellére és bár altiszt nem lett is belőle, általában az ezred legelső katonájának tekintették. Kemény volt, mint eddig is mindig, és vakmerő, nem rettenve vissza semmi veszedelemtől. Bátorsága már nem volt oly őrjöngő, mint az első pillanatokban. Most már katonai tapasztalataiból folyt az, meg az önmagába vetett hitből. Óriási ereje e mellett kibirta a fáradalmakat, a marsokat, az álmatlanságot mind. Körüle pusztultak az emberek, egyedül ő állt a lábán rendithetetlenül. Csak mind vadabb és vadabb lett, és mind kegyetlenebb porosz katona. Most nemcsak püfölte a franciákat, hanem gyűlölte is. Egyéb nézetei is megváltoztak. Katona-hazafi lett és vakon bizott vezéreiben.

Következő levelében ezt írta Magdának:

„Wojteket ketté tépte egy ágyugolyó, de hát ezért van a háboru, érted? Csacsi volt ő is, mert azt mondta, hogy a franciák németek, pedig hát ők a franciák, a németek meg a mieink!”

Magda a két levélre úgy válaszolt, a hogy a szíve diktálta:

„Én édes Bartekem, irtam e levelet a szent oltár előtt, a melynél esküdtünk! Verjen meg az Isten! Magad vagy csacsi, pogány, mert a hitetlenekkel együtt gyilkolod a katolikus népet.

Nem tudod, hogy ezek a hitetlenek luteránusok, és te, katolikus létedre segítsz nekik! Persze, a háboru tetszik neked, dolgoznod nem kell, verekedhetsz kedved szerint, ihatasz, és más gyalázatosságokat művelhetsz. És böjtölni nem böjtölsz, hanem égeted a templomokat. És még dicsekszel is vele, és még a vének meg a gyerekek iránt sem vagy

kimélettel, égessenek ezért majd a pokolban! Tartsd eszedben, te fajankó, a mi a Szent Írásban arany betűkkel meg vagyon írva az ítéletnapjáról, hogy a mindenható uristen nem fog megkönyörülni az ilyen sehonnain, és vigyázz, te lurkos, nehogy széthasítsam a tökfedet. Küldök öt tallért, ámbár én is szükiben vagyok, nem tudom, mit kezdjek, a gazdaság pusztul. Öllelek, én édes Bartekem.

Magda.

A levélben foglalt morálprédikáció vajmi kevés hatással volt Bartekre. „Nem érti a regulát az asszony - gondolta magában - és mégis beleüti az orrát.” És verekedett csak úgy, mint annak előtte. Majd minden ütközetben kitüntette magát, úgy, hogy végtére Steinmecnél is nagyobb személyiség figyelmét is magára vonta. Végre, mikor a tönkresilányított lengyel ezredeket visszarendelték, ő az altiszt tanácsa szerint „reklamációt” írt és maradt. És így jutott Páris alá.

Levelei most tele voltak a franciák ócsárlásával. „Minden csatában úgy szaladnak, akár a nyulak” - írta Magdának. És igazat írt. De a táborozás nem egészen az inyére volt. Napok hosszat az aknában meglapulni, hallgatni a robbanásokat, gyakran sáncokat ásni, nem igen volt kedvére való. Aztán ezrede után is vágyódott. Új ezrede nagyobbára németekből állott. Németül értett ugyan keveset, a mennyit még a gyárban tanult. Most aztán rohamosan kezdett belejönni a német beszédbe. Új társai csak így nevezték: „*ein polnischer Ochs*”, és csakis érdemkeresztjei, no, meg rettenetes öklei óvták meg az otrombább tréfáktól. Hősiességével lassan megnyerte új társait és szépen összeszoktak. Végül közülük valónak tekintették, mert hiszen dicsőségére vált az egész ezrednek. Bartek gyalázatnak tekintette volna, ha valaki németnek mondja, de annyit ő maga is kénytelen volt beismerni, hogy a franciákkal szemben mégis csak *ein Deutscher*. De mintha ez mégis egészen más lett volna, és aztán ő sem akart rosszabb lenni a többinél. Történtek különféle esetek, a melyek sok gondolkozni valót adhattak volna, ha a gondolkozás általában véve könnyebb dolog lett volna, mint a hősködés. Egy alkalommal ezrede néhány századát a szabad lövészek ellen vezényelték, a kiket törbe csaltak és körülfogtak. A mint az első lövések után menekülésre fogták a dolgot, Bartek nem látott vörös sipkákat, a csapat öreg katonákból állott, valami külföldi légió maradványa. Elkeseredetten védekeztek, s végül szuronnyal igyekeztek maguknak utat törni a porosz katonák gyűrűjén. Oly elkeseredetten támadtak, hogy egy részük csakugyan ki is tört, a többi azonban különösen arra törekedett, hogy élve ne kerüljön porosz kézre, tudván, micsoda sors vár ott rájuk. Bartek százada két lövést ejtett foglyul. Estére az erdészlakba helyezték el, hogy másnap főbelőjék. Néhány katona az ajtónál állt őrt, Barteket meg odaállították a szobába, a törött ablakhoz.

Az egyik fogoly már nem volt fiatal, bajusza őszbecsavarodott, arckifejezése közönyös; a másik husz év körül lehetett, bajusza alig pelyhedzett, arca inkább nőre emlékeztetett, mint katonára.

- Itt a vég - szólalt meg az ifju - egy golyó és vége!

Bartek megrázkódott, hogy a fegyver megzörrent a kezében: - az ifju legényke lengyelül beszélt...

- Nekem már minden mindegy - mondta a másik kedvetlenül - Isten engem úgy segéljen, hogy mindegy! Annyit hányódtam már ide-oda a világon, hogy már torkig vagyok...

Bartek szíve egyre hevesebben dobogott a mundér alatt.

- Hiábavaló itt már minden - folytatta az öregebb. - Ha félsz, gondold valami másra, vagy pedig aludj egyet. Ronda dolog bizony az élet! Istenemre, már nekem mindegy.

- Szegény anyám! - mondta tompán az ifjabbik.

És füttyörészni kezdett, alighanem hogy erőt vegyen fölindulásán, vagy tán hogy magamagát megcsalja. De egyszerre csak abbahagyta és kétségbeesetten fölkiáltott:

- Üssön belém a mennykő! Még csak el sem bucsuztam!

- Elszöktél otthonról?

- El. Azt hittem, hogy jobbra fordul a poznányiak sorsa, ha megverjük a németet.

- Azt hittem én is. És most...

Az öreg legyintett a kezével és mondott valamit, de szavát elnyelte a vihar zugása. Hideg éjszaka volt. Finom eső szitált, a közeli erdő oly sötéten meredt, mint egy gyászfátyol. A szél füttyült, és vonított a kéményben, akár egy kutya. A lámpás az ablak fölé magasan volt fölakasztva és eléggé megvilágította a szobát, de már az ablak mellett közvetlenül álló Barteket a sötétség takarta.

Talán jobb, hogy a foglyok nem látták az arcát. Különös dolgok történtek vele. Eleinte csodálkozott, rájuk meresztette a szemét, és igyekezett megérteni, a mit beszélnek. Tehát ők a németet akarták megverni, hogy jobb dolga legyen a poznányiaknak, - ő meg a franciákat veri, hogy jobb dolga legyen a poznányiaknak! És holnap föbe lövik ezt a kettőt! Mi ez? Mit gondoljon erről ő, szegény pára? Tán szóljon hozzájuk? Megmondja nekik, hogy földiök, hogy fáj a szive értök? Hirtelen összeszorította a torkát valami. Mit is mondjon nekik? Hogy megmenti őket? Akkor őt lövik föbe! De az Istenért, mi történik vele? Ugy fojtogatja valami, hogy már alig áll a lábán.

Valami szörnyű nyavalya nehezedik rá, olyasféle, mint mikor Pognenbináról eltávozott. A katona szívének ismeretlen vendége, a részvét kiáltja neki: „Bartek, ezek testvéreid, mentsd meg őket!” - és szive haza iramodik. Magdához, Pognenbinára, és úgy sajog, úgy fáj. Elég volt a franciákból, elég a háboruból, a verekedésből! Mind érthetőbben kiáltja az a hang: „Bartek, mentsd meg őket!” ó, nyelné el a föld ez a háborút! A törött ablakon át látni a sötét erdőt, mely úgy susog, akár a pognenbinai fenyves és ebben a susogásban ismét kiáltja valami:

„Bartek, mentsd meg őket!”

Mit tegyen?

Megszökjek-e velük az erdőbe, vagy mit? A mit csak a porosz fegyelem belé tudott oltani, ágaskodik e gondolatra... Az atyának és fiunak nevében! Keresztet vet. Ő, a katona, szökjék? Soha!

Az erdő mind erősebben zug, a szél mind erősebben füttyül.

Az idősebb fogoly hirtelen megszólal:

- Ez a szél úgy fúj, mint nálunk őszkor...

- Hagyj békén... - mondja fojtott hangon az ifjabbik.

Aztán többször ismétli:

- Nálunk, nálunk, nálunk! Ó, Istenem!

Mély sóhaj vegyül bele a szél füttyülésébe és a foglyok ismét csöndben vannak...

Barteket a hideg leli...

Nincs rosszabb annál, mintha az ember nem bir számot adni magának, mi bántja. Bartek nem lopott semmit, s mégis az az érzése van, mintha lopott volna, és most retteg, hogy rajtakapják. Nem fenyegeti semmi veszedelem s mégis iszonyuan fél valamitől. Térde reszket, puskája

roppant nehéz, és úgy fojtogatja valami. Talán sirna? Magdáért, vagy Pognenbináért? Mindkettőért, de azért az ifju fogolyért is úgy fáj a szive, hogy nem tudta, mit kezdjen.

Olykor-olykor úgy rémlik Barteknek, hogy álmot nehezedik pilláira. A vihar odakünn még erősebben tombol. A szél sikongásába különös hangok és kiáltások vegyülnek.

Egyszerre csak Barteknek minden haja szála égnek mered a pikkelfa alatt...

Úgy rémlik neki, hogy amott a sötét, sűrű erdőben valaki jajveszékel és kiáltja: „Nálunk, nálunk, nálunk!”

Bartek megrázkódik, és a puskatussal a padlóra dobbant, hogy fölébredjen.

Valóban magához tér... Körültekint: a foglyok a sarokban fekszenek, a lámpa világít, a szél üvölt, - rendben van minden.

A lámpafény most egészen ráesik az ifjabb fogoly arcára, valóban gyermekarc ez, vagy leányarc. A szeme le van hunyva, s a mint a szalmán fekszik, úgy fest, mintha már meghalt volna.

A mióta Bartek Bartek, a szív fájdalom ennyire még soha sem vájkált benne. Érti, hogy valami fojtogatja, sirás tör föl a melléből.

Az idősebb fogoly nagynehezen megfordul és mondja:

- Jó éjszakát, Wladek...

Csend. Eltelik egy óra, és Bartekkel valóban valami gonosz dolog megyen végbe. A szél úgy szól, akár a pognenbinai orgona. A foglyok csöndesen feküdtek, de egyszerre csak kissé föl-emelkedik az ifjabbik és mondja:

- Károly?

- Mi kell?

- Alszol?

- Nem...

- Ide hallgass! Félek... Mondj, a mit akarsz, én imádkozni fogok...

- Hát imádkozz!

- Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék a te neved, jöjjön el a te országod...

Hirtelen zokogásba fulnak a szavai...

- Legyen... meg... a... te... akaratod!... - hangzik szakadozottan.

- Ó Jézusom! - sikolt valami Bartek keblében. - Ó Jézusom!...

Nem! Nem birja tovább! Egy pillanat még és kiáltja: „Ifjur! hisz' én lengyel vagyok!...” Aztán ki az ablakon... az erdőbe... Történjék, a minek történni kell!

A tornác felől hirtelen egyenletes léptek kongása hallatszott. Az őrtárat az, s vele jön az altiszt. Leváltják az őrséget!

Másnap Bartek már kora reggeltől fogva részeg volt. Harmadnap szintén...

De a következő napokon marsok következtek, újabb csetepaték.. és jól esik hirül adnom, hogy hősünk visszatért a rendes kerékvágásba. Amaz éjszaka után kissé beleszeretett a flaskóba, a melyben mindig találni izt, és olykor-olykor feledést is. Végére a csatákban még rettentőbb volt, mint eddig; a győzelem haladt a maga útján.

VI.

Ismét eltelt néhány hónap. Már erősen tavaszodott. Pognenbinában virágzottak a meggyfák, és a téli vetés buja zöldben pompázott. Egy alkalommal Magda a viskó előtt ülve, nyomoruságos, kicsirázott, igazán nem emberi eledelnek való burgonyát hámozott. De hát aratás előtt volt az idő, s a szükség kissé bekopogtatott Pognenbinába. Leritt ez Magda sötét, gondolat teljes arcáról. Talán hogy kissé szabaduljon a gondoktól, szemét félig lehunyva, gyöngye, erőltetett hangon dalolt:

Háboruba ment a Jancsim, ir is onnan levelet.
Hiszen ő az én uracskám, hisz ő szeret engemet.

A cseresnyefákon csiripeltek a verebek, mintha mindenáron megsiketülni akartak volna és ő elmerengve hol a napon szundikáló kutyát nézte, hol a viskó mellett elhaladó utat, hol az ösvényt, mely az utról elkanyarodott keresztül a kerten, szántóföldeken. Talán azért nézte a gyalogösvényt, mert a vasuti állomás irányába vitt, és Isten akként rendelte, hogy ezen a napon nem hiába tekintgetett abba az irányba. A távolban egy alakot vett észre; az asszony ernyőként emelte szemére a kezét, de a napfény vakította, nem láthatott semmit. Lysek, a kutya szimatolt, fejét fölvetette, vakkantott egyet, aztán a fülét hegyezve ide-oda lóbálta a fejét. Valami nóta érthetetlen szavai hatottak el Magdához. Lysek hirtelen fölugrott, és elszaladt a közeledő alak irányában.

Magda kissé elsápadt.

- Bartek? Lehetséges volna?

Hirtelen felállt, úgy, hogy a szakajtó a burgonyákkal fölborult. Már nem kételkedett; Lysek ott ugrált az alak körül. Az asszony előre szökött, s örömeiben nagyot kiáltott:

- Bartek! Bartek!

- Magda! Én vagyok! - kiáltotta Bartek, tölcseért formálva kezéből, lépteit megkettőztetve.

A hogy a kaput kinyitotta, megakadt a fakilincsben és úgy ingadozott, hogy majd elvágódott. Egymás nyakába borultak.

Az asszony beszélni kezdett, lélekzet nélkül, szaporán.

- És én azt hittem, már sohasem térsz vissza... Azt hittem, megöltek... Hogy vagy? Hadd lássalak! De megnyomorítottak! Ó Jézusom! Ó te szegény!... Ó én édesem... Visszajött! Visszajött!

Levette kezét róla, megnézegette, aztán megint csak a nyakába borult.

- Visszatért! Hála a jó Istennek!... Én édes Bartekem!... Hogy vagy?... Menjünk be... Franek az iskolában van! Ez a német aláfűt egy kicsit a gyerekeknek. A fiu egészséges, csak a szemét meresztgeti, akárcsak te. Ó, ideje volt, hogy visszajöjj! Már nem tudtam, mit kezdjek! Minden pusztul. A pajtába becsurog az eső. Hogy vagy? Ó, Bartek, Bartek! Csakhogy látlak! Micsoda kalamitásom volt a vetéssel! Czemiernikék segítettek. Hát te egészséges vagy? Ó, úgy örülök, úgy! Isten óvott. Menjünk be. De az Istenért, Bartek, csakugyan te vagy az, mi történt veled? Segítség!

Magda csak most vette észre a hosszú sebforradást, mely Bartek arcán végighuzódott, halántékától egész az álláig.

- Semmi... Egy vasas mázolt be, de én is őt. A kórházban voltam.

- Ó Jézusom!
- Ej, ne ijedezz!
- És sovány vagy, akár a csontváz.
- *Ruhig!* - kiáltotta Bartek.

Valóban sovány volt, arca megbámulva és lerongyolódva. Valódi hős! És alig állt a lábán.

- Mi bajod van? Részeg vagy?
- Te... még gyöngye vagyok.

Gyöngye volt valóban! De részeg is volt, mert állapotához képest elegendő lett volna egy mérőcske pálinka, ő meg az állomáson vagy négydel fölhajtott. De mind a mellett a kedélye és az arckifejezése olyan volt, mint egy igazi győztes. Még sohasem volt ilyen arckifejezése.

- *Ruhig!* - ismételte. - A *Krieg* be van fejezve! Most már én ur vagyok, érted? Látod ezt? - Itt kezével a kereszttekre és a medáliákra mutatott. - Tudod, ki vagyok én? - Hé? *Links! Rechts! Heu! Stroh!* Széna! Szalma! Széna! Szalma! *Halt!*

Ezt a *halt*-ot úgy ordította, hogy az asszony ijedten odébb ugrott.

- Micsoda, megbolondultál?
- Hogy vagy, Magda? Ha azt mondom, hogy vagy? akkor: hogy vagy! És franciául tudsz, ostoba?... *Musin, musin?* Ki a *musin*? Én vagyok a *musin*, érted?
- Ember, mi lel?
- Mi közöd hozzá? *was? done diner?* érted.

Magdában forni kezdett a méreg.

- Mit gagyogsz itt össze-vissza? Tán nem tudsz lengyelül? Te zsidó! Beszélj tisztességesen! Mit csináltak belőled?
- Adj ennem!
- Mozogj, előre!

Mindenféle vezényszó oly hatást gyakorolt Bartekre, a mellyel semmiféle mérőcske sem birt szembeszállni. A mint meghallotta, hogy „mozogj, előre!”, kiegyenesedett, kezét nadrágjához szorította és félfordulatot téve, elmasírozott a megjelölt irányba. Az ajtónál észbe kapott és csodálkozva Magdára tekintett.

- No, mi baj, Magda, mi baj?...
- Mozogj! Előre!

A hogy belépett, a küszöbön megbotlott és elvágódott. A pálinka igazában most szállt csak a fejébe. Nótába kezdett és körülnézett, ott van-e Franek. Franek ugyan nem volt ott, de mégis azt mondta: *Morgen Kerl!* Aztán felkacagott, egy nagyot lépett előre, majd két igen aprót, elkiáltotta magát: hurra! és végigterült a lócán. Estére kijózanodva, kipihenve fölébredt, üdvözölte Franeket és kikunyorálva Magdától néhány hatost, megtartotta diadalmenetét a korcsmába. Hőstetteinek híre megelőzte volt, ezredének néhány más századbeli katonája már előbb visszatért, s ezek elmondták, miket művelt Gravelottenál és Szedánnál. Most, a mint híre ment, hogy a győző a korcsmában van, valamennyi egykori bajtársa odasietett.

Senki sem ismert volna rá a mi Bartekünkre, a hogy most az asztalnál ült. Ő, a ki azelőtt csendesen, szerényen viselkedett, most öklével az asztalt verte és terpeszkedett, akár a pulykakakas.

- És emlékeztek, fiuk, mit mondott Steinmec, a mikor a franciákat püföltem?

- Már hogyan emlékeznénk!

- Mindenfélét locsogtak a franciákról, ijesztettek, rémitettek, pedig fene gyöngé nép, *was?* Salátával élnek, akár a nyulak, de aztán futnak is, akár a nyulak! És sört nem isznak, hanem bort annál többet.

- Ugy van!

- Ha felégettünk egy falut, összetették a kezüket és kiáltották: *pitié! pitié!* Ez persze nem azt jelenti, hogy pityizálni szerettek volna, hanem azt, hogy ne bántsuk. De hát mi rá sem hederítettünk a könyörgéseikre.

- Ki a fene érti, hogy mit gagyognak? - jegyezte meg valamelyik legény.

- Te, persze, nem érted, mert ostoba vagy, de én értem. *Done dipen?* Érted?

- Már meg mit beszél?

- Hát Párist láttátok-e? Ott volt aztán csata egyik a másik után. És megvertük őket mindig. A kommandójuk rossz volt. Azt mondták az emberek is. A kerítés, mondták, jó náluk is, de a cölöpök komiszak. Rosszak a tisztjeik, rosszak a tábornokaik, de bezzeg jók a mieink!

Az öreg Kierz, egy idősebb, okos pognenbinai gazda, a fejét csóválta:

- A németek megnyerték a szörnyű háborút, és mi segítettünk nekik. De csak a jó Isten a megmondhatója egyedül, hogy mit kapunk érte.

Bartek rámeresztette a szemét.

- Mit beszél?

- A németek eddig sem kimélték bennünket, és most majd oly fennen hordják az orrukat, mintha már Isten sem volna felettük. Még gyalázatosabban bánnak majd velünk, a hogy eddig bántak.

- Nem igaz! - felelte Bartek.

Az öreg Kierznek olyan tekintélye volt, hogy az egész falu az ő fejével gondolkozott. Neki ellentmondani egyértelmű volt a szemtelenséggel. De Bartek győző volt, maga is tekintély.

Csodálkozással vegyes megütközéssel bámészkodtak rá mindenfelől.

- Micsoda, Maciejjel akarsz ellenkezni?... Ki vagy te?

- Mit nekem Maciej! Én különbekkel paroláztam, tudjátok! Fiuk, nem beszéltem-e Steinmec-cel, *was?* Maciejnek csak a szája jár! Én mondom, jobb dolgunk lesz most!

Maciej pillanatig a győzött nézte.

- Ó, te ostoba!

Bartek öklével az asztalra csapott, hogy a kancsók és poharak csak úgy ugráltak.

- *Still der Kerl da! Heu, Stroh!*...

- Hallgass, ne óbégass! Kérdezd meg a tisztelendőt, vagy a nagyságos urat, ostoba!

- Tán a tisztelendő ur volt a háboruban? Vagy tán a nagyságos ur volt? Én meg voltam. Ne higgyetek neki, fiuk! Most szépen bánnak majd velünk. Ki győzött? Mink. Én. Most, a mit csak kérünk, megadják mind. Ha ott akartam volna maradni Franciaországban földesurnak, hát maradhattam volna. A kormány jól tudja, ki aprította a franciákat a legjobban. A mi ezredeink voltak a legkülönbek. Így állt a parancsban. Most mi, lengyelek kerekedünk felül - értitek?

Kierz legyintett a kezével, fölkelt és ment. Bartek győzött a politika mezején is. A fiatalok, a kik vele maradtak, csodálkozva néztek.

- A mit csak kívánunk, megadják. Ugy bizony! A vén Kierz hülye, értitek? Ha a kormány azt parancsolja, hogy verekedni, akkor hát verekedni kell. És ki fog velem rosszul bánni? A németek? Hát e mi?

És érdemkeresztjeire meg medáliáira mutatott.

- És kiért püföltem a franciákat? Nem a németekért? Én hát különb vagyok, mint akármelyik német, mert egyik német sem kapott annyi kitüntetést. Sört ide! Steinmeccel beszéltem és Podbielszkivel. Sört ide!

És lassan-lassan tivornyává fajult az iddogálás. Bartek nótába kapott:

Trink, trink, trink!
Wenn in meiner Tasche
Noch ein Thaler Klingt!...

Zsebébe nyúlt s az asztalra szórt egy marék fenninget.

- Itt van, szedjétek föl! Én most ur vagyok!... Nem kell? Ó, nem ilyeneket szedegettünk el Franciaországban, másféléket. Égettünk mi sokat, és sok embert megöltünk!... Isten a megmondhatója csak, miféléket... franciákat...

Az ittas emberek kedélye ugyancsak szeszélyes. Minden várakozás ellenére egyszerre csak fölkapta a pénzt az asztalról, és jajveszékelní kezdett:

- Ó, Istenem, irgalmazz bünös lelkemnek!

És fejét könyökére támasztva, arcát tenyerébe rejtette és hallgatott.

- Mi bajod? - kérdezte valamelyik korcsmázó.

- Én vagyok tán az oka? - mormogta sötéten. - Maguk mentek bele. Sajnáltam őket, mert földieim voltak mindketten. Istenem, légy irgalommal! Az egyik olyan volt, mint a rózsás hajnal. És másnap meg olyan sápadt, akár a vászon. És még éltek, mikor elföldelték... Pálinkát ide!

Csönd támadt, nehéz, nyomasztó csönd. Az emberek csodálkozva néztek egymásra.

- Mit beszél ez? - kérdezte az egyik.

- Bántja a lelkiismeret.

- A háboruban iszik az ember - mormogta Bartek.

Huzott egyet, kettőt a pálinkás üvegből. Egy darabig hallgatott, aztán köpött egyet, és egyszerre csak visszatért a jókedve.

- Hát ti beszéltek-e Steinmeccel?... Én beszéltem. Hurrá! Igyatok! Ki fizet? Én!

- Te fizetsz, te részeges, te! - hallatszott Magda hangja. - De majd én is megfizetek neked, megállj csak!

Bartek üvegesedő szemmel bámult az asszonyra.

- Hát Steinmeccel beszélte-e? Ki vagy?

Magda nem felelt, hanem a többiekhez fordulva, elkezdett lamentálni.

- Ó, emberek, emberek, látjátok az én szerencsétlenségem, az én gyalázatom? Én úgy örültem, hogy visszatért, ő meg berugott. És megfélekezett Istenről, és elfelejtett lengyelül. Lefeküdt, aludt, kijózanodott, és most újra iszik, elissza az én fáradságommal, verejtékemmel szerzett filléreimet! Ó, emberek, emberek, nem katolikus az már, nem ember, német az, németül ugat, és örül, ha másnak kárára lehet. Állhatatlan ez...

Az asszony sirva fakadt, majd egy oktávval magasabb hangon folytatta:

- Ostoba volt, de jó, és mit csináltak belőle? Vártam rá reggeltől napestig, senki sem vigasztalt, senki sem könyörült meg rajtam! Hatalmas Isten! Irgalmas Isten! Ó, hogy maradtál volna németnek!

Az utolsó szavakat oly panaszosan ejtette ki, hogy bizvást éneknek is beillett volna. Bartek megfenyegette:

- Asszony, tartsd a szádat, mert képen törüllek!

- Üss, vágd le a fejem, vágd le egy csapásra, üss agyon, gyilkolj meg! - kiáltotta az asszony, és előre nyujtva a nyakát, odaszólt az emberekhez:

- És ti emberek, nézzétek!

Az emberek egymásután elszállingóztak. A korcsma egy-kettőre kiürült, csak Bartek maradt ott, meg az asszony előre nyujtott nyakkal.

- Mit nyujtogatod a nyakadat, mint valami liba? - mormogta Bartek. - Eredj haza!

- Üsd le! - ismételte az asszony.

- Azért sem! - felelte Bartek és zsebredugta a kezét.

A korcsmáros eloltotta az egyetlen lámpást, hogy végét szakítsa a perpatvarnak. Sötét lett és csend. Pillanat múlva azonban hallani lehetett Magda sipító szavát:

- Üsd le!

- Azért sem! - hangzott Bartek diadalmas hangja.

A hold két alakot világított meg, melyek a korcsmából tartottak a házak felé. Az egyik elől ment és jajveszékelt: ez volt Magda; utána fejét lelógatva, alázatosan baktatott a gravelottei és szedáni győző.

VII.

Bartek annyira elgyöngülten tért meg, hogy egy ideig nem birt dolgozni. Nagy szerencsétlenség volt ez a gazdaságra, a melynek férfikéze ugyancsak szüksége volt. Magda segített magán, a hogy tudott. Dolgozott reggeltől napestig; Czemiernikék, a szomszédok, segítettek neki, a mennyire tőlük telt, de biz' mindez kevés volt, a gazdaság kissé romlásnak indult. Volt már egy kis adósság is, a mit Justnál csináltak. Ez a Just német telepes volt, a ki annak idején a pognenbinai uradalomtól megvett néhány móring terméketlen pusztaságot, és most övé volt a legjobb gazdaság az egész községben. Készpénze is akadt, a mit jó kamatra kölcsön adogatott. Elsősorban is a földesurnak, Jarzynskinek adott kölcsön, a kinek neve az „aranykönyvben” ragyogott, s a kinek ennél fogva rangjához méltóan kellett élnie. Just a parasztnak is adogatott kölcsönöket. Magda mintegy félesztendeig adósa volt vagy ötven tallérral, a melynek egy részét a gazdaság emésztette fel, egy részét meg a háboru idején Barteknek küldötte. De ez még nem lett volna olyan nagy dolog. A termés jónak ígérkezett és a következő aratásból meg lehetett volna fizetni az adósságot, csak hozzá kellett volna látni. Szerencsétlenségükre, Bartek nem birt dolgozni. Magda sehogy sem akart hinni neki, a paphoz ment tanácsért, pedig Bartek valóban nem birt dolgozni. Akármire is fogott, a lélegzete tüstént elakadt és nyilalást érzett a derekában. Naphosszat csak a ház előtt üldögélt és szíttá porcellán-pipáját, a melyen rajta volt fehér egyenruhásan, a fején vasas csáköval Bismarck képe és nézte a világot fáradt, álmos tekintetével az olyan embernek, a ki mindig fáradt, kimerült. E mellett kicsit elgondolkozott a háborúról, a győzelmekről, Magdáról, mindenről.

Egyszer, a hogy így ült, meghallotta, hogy Franek sir.

Franek az iskolából tért haza és böggött, hogy csak úgy visszhangzott.

Bartek kivette szájából a pipát.

- No, te Franek, mi lel?

- Hogy mi lel?... - ismételte böggve Franek.

- Miért bögsz?

- Már hogyne bögnék, mikor szájonütöttek...

- Ki ütött szájon?

- Kicsoda? Hát Boege ur!

Boege ur a népnevelő hivatását látta el Pognenbinán.

- És hogy mert szájon ütni?

- Már pedig mert, hiszen ütött.

Magda, a ki a kertben kapált, átmászott a kerítésen és odament a fiuhoz.

- Hát mit csináltál?

- Hát mit csináltam volna? Boege ur lengyel disznónak szidott, szájon ütött, azt mondta, a hogy most a franciákat megverték, úgy fognak most minket rugdosni, mert ők a legerősebbek. És én nem csináltam semmit, ő azt kérdezte, ki a legnagyobb ur a világon, és én azt mondtam, a Szentatya, és ő szájon ütött, és én elkezdtem bögni, és ő lengyel disznónak szidott engem, és azt mondta, a hogy most a franciákat megverték...

Franek tovább folytatta: „és ő azt mondta, és én azt mondtam”; végre Magda kezével elfödve Franek arcát, Bartekhez fordult:

- Látod... Csak harcolj a franciák ellen, a német meg hadd üsse a fiadat, mint a kutyát! Hadd szidja!... Eredj, harcolj!... Az a sváb meg agyonveri a gyermekedet: ez a jutalmad...

Magda elérzékenyült saját kijelentésétől és most már Franekkel együtt bögött, Bartek meg kimeresztette a szemét, eltátotta a száját és csodálkozott - csodálkozott annyira, hogy egy árva szót sem birt szólni, sőt valójában meg sem birta érteni, hogy mi történt? Hogyan? És az ő győzelme... Egy darabig némán ült, majd hirtelen fellángolt a szeme, a vér az arcába szök-
kent. A csodálkozás éppen úgy, mint a hirtelen ijedtség az egyszerű, nyers embereknél rendszerint dühvé változik. Bartek felpattant és sziszegte:

- Majd beszélek vele!

És ment. Nem volt messze. Az iskola mindjárt ott volt a templom mögött. Boege ur a tornác előtt állt és a malacait etette.

Jól megtermett, ötven körüli férfi volt ez, erős, akár egy tölgy. Nem volt tulságosan elhízott, csak az arca volt meglehetősen kövér és ebből az arcból két nagy halszem kandikált ki telve bátorsággal, energiával.

Bartek közvetlen közelébe ment.

- Hogy merted megütni a fiamat, te német, *was?* - kérdezte.

Boege ur egy-két lépésnyire odébb ment, a félelem legkisebb árnyalata nélkül végigmérte hőszunket és flegmatikusan mondta:

- Ki innen, lengyel!

- Miért verted meg a fiamat? - ismételte Bartek.

- Vigyázz, lengyel bugris, nehogy veled is elbánjak! Majd megmutatjuk most nektek, ki itt az ur! Eredj a fenébe, menj panaszra a bírósághoz... Mars!

Bartek megragadta a tanítót a vállánál fogva és alaposan megrázta.

- Tudod, ki vagyok én? - kiáltotta rekedten. - Tudod, ki püfölte a franciákat? Tudod, ki beszélgetett Steinmeccel? Hogy mered megütni a gyermekemet, te mocskos sváb, te?!

Boege ur halszemét kimeresztette, akárcsak Bartek szokta, de Boege ur erős ember volt, és támadójával végezni akart egyetlen suhintással.

Ez a suhintás hatalmas pofonként csapódott le a gravelottei és szedáni hős orcáján. A paraszt erre elvesztette józanságát. Boege ur feje hirtelen kettőt mozdult, mely mozdulatok az ingára emlékeztettek, azzal a különbséggel, hogy a kilengések fölötté gyorsak voltak. Bartekben ismét fölébredt a turkusok és zuávok rettentő pusztítója. Hiába sietett atyja segítségére Boege ur fia, a husz éves Oszkár, a ki szintén kemény legény volt, akár az apja. Rövid, szörnyű viaskodás támadt, melynek során a fiu egyszerre csak elterült a földön, az apa pedig egyszerre csak úgy érezte, hogy lebeg ég és föld között. Bartek feje fölé nyújtott kezében vitte őt, maga sem tudva, hová. Szerencsétlenségre az eresz alatt egy hordó volt, a melybe a moslékot öntögették össze a disznóknak; és ime, a hordóban loccsant egyet, és pillanattal később Boege ur ugyancsak rugkapálódzó lába meredezett belőle. Boege felesége kirohant a házból.

- Segítség! Segítség!

Az asszony nem vesztette el lélekjelenlétét, tüstént fölborította a hordót, hogy Boege ur kikászolódhatott belőle.

A szomszédok segítségül siettek a tanítónak.

Néhány német Barteknek rontott, hol puszta ököllel, hol bottal. Nagy kavarodás, viaskodás támadt, a melyben bajos volt megkülönböztetni Barteket támadóitól: lázasan vonagló csomóba forrott össze néhány emberi test.

Egyszerre csak valahogy kiválik a viaskodó tömegből az őrjöngő Bartek és teljes erejéből a kerítésnek fut.

A németek utána. A kerítés reccsent-roppant, és a következő pillanatban Bartek vasmarkában hatalmas dorong forgott.

A dühtől tájékozva, veszetten fordult meg és ütésre emelte a dorongot. A németek tanácsosabbnak vélték menekülésre venni a dolgot.

Bartek utánok rontott.

Szerencsére, egyiket sem érte utól. Ezalatt kissé lecsillapodott, és lassan a ház irányában megkezdte a visszavonulást. Ah! Ha most franciák volnának előtte! A történelem örökítené meg ezt a visszavonulást.

A dolog ekként történt: a támadók, mintegy huszan, nekibátorodtak és újból Barteknek támadtak. Ő visszahúzódott lassan-lassan, mint a vadkan a kopófalka elől. Koronként megállt, és ilyenkor megálltak az üldözők is. Mert a dorong gondolkodóba ejtette őket.

Kövekkel hajigálták hát csak Barteket, és az egyik homlokra találta. A vér előntötte a szemét. Érezte, hogy fogytán az ereje. Megingott, a dorong kihullt a kezéből, s ő elvágódott.

- Hurrá! - rikoltották a telepések.

De mielőtt elérték volna, Bartek már talpon volt ismét. Ez visszatartotta őket. Ez a sebesült farkas még veszedelmes lehet. És különben is, már nem voltak messze a viskóktól, s már néhány parasztlegény volt látható, a kik a csata színhelyére siettek. A telepések tanácsosabbnak tartották visszavonulni a házaikba.

- Mi történt? - kérdezték a legények.

- Elbántam a németekkel - felelte Bartek.

És ájultan rogyott össze.

VIII.

Veszedelemes dolog kerekedett ebből. A német hírlapok fölötté izgatott hangon tárgyalták az esetet, tudósításokat közöltek üldözésekről, a melyeket a békés német nép elszenvedni kénytelen az uralomellenes agitációtól föllovalt, vallási fanatizmusban tobzódó barbár hordától. Boegéből hőst csináltak. Ő, a csöndes, szerény tanító, a német uralom e szélső vidékein a fölvilágosodás apostola, ő, a barbárok között a kultura igazi misszionáriusa, elsőnek esett a lázongás áldozatául. Szerencse, hogy mögötte százmillió német sorakozik, a kik nem engedik, hogy... és így tovább.

Barteknek sejtelve sem volt, hogy micsoda fellegek tornyosulnak a feje fölött. Ellenkezőleg, nyugodt volt a dolga felől. Biztos volt benne, hogy a bíróság neki ad igazat. Hiszen Boege megverte a fiát, és őt ütötte meg először, és aztán annyian estek neki. Hiszen csak kellett védekeznie. És kövel a fejét bevették. S hozzá még, neki, a kit a napiparancsok kiemeltek, a ki „megnyerte” a gravelottei csatát, a ki magával Steinmeccel parolázott, a kinek annyi érdemkeresztje van! Valóban, sehogy sem fért a fejébe, hogy a németek minderről meg is feledkezhetnek, és hogy jogtalanságot is követhetnek el vele szemben, és szintugy nem fért a fejébe az sem, hogyan biztathatta Boege a pognenbinaiakat, hogy a németek most lábbal tiporják majd őket, a miért oly vitézül megverték a franciákat, valahányszor csak alkalom kínálkozott rá. De elég az hozzá, biztos volt benne, hogy a bíróság és a kormány nem hagyja cserben. Hiszen ott mégis csak tudni fogják, kicsoda ő, és mit művelt a háboruban. Ha más tán nem, de Steinmec szól emel az érdekében. Hiszen a háboru miatt szegényedett el, a miatt verte magát adósságba, ezt csak nem lehet eltagadni.

Zsandárok jöttek Pognenbinára Bartekért. Azt hitték, szörnyű lázongással kell majd szembe szállniok, azért jöttek öten, töltött fegyverrel. Csalódtak. Barteknek eszeágában sem volt, hogy ellenkezzék. Mikor azt mondták neki, üljön föl a szekérre, felült szó nélkül. Magda kesergett csak és ismételtette kétségbeesetten:

- Ó, kár volt neked annyira harcolni a franciákkal! Lásd, szegényke, ez a köszönet...

- Hallgass, ostoba! - méltatlankodott Bartek, és jókedvűen mosolygott, nevetgélt a járókelőkre.

- Majd megmutatom én nekik, hogy kit bántottak! - mondta kevélyen.

És mellén az érdemkeresztekkel, ugy vonult a bíróság elé, mint valami triumfátor.

A bíróság valóban elnézőnek mutatkozott irányában. Figyelembe vette az enyhítő körülményeket. És három hónapi börtönre ítélte.

Elítélte azonkívül még százötven márka megfizetésére, kártérítés címén a Boege-családnak és más „testileg megsebesült telepeseznek”.

„A gonosztevő az ítélet kihirdetése után, - írta törvényszéki tudósításában a *Posener Zeitung* - nemcsak nem mutatta a legcsekélyebb megbánást sem, de oly durván fakadt ki és oly szemtelenül hányta föl állítólagos szolgálatait, hogy csak csodálkoznunk lehet, hogy a jelenlévő ügyész nem indított újabb eljárást ellene a bíróság és a német nemzet meggyalázása miatt...”

Bartek ezalatt békésen elmélkedett a börtönben gravelottei, szedáni, párisi tettei felől.

De nem lennének igazságosak, ha elhallgatnók, hogy Boege magatartása nem vont maga után semmiféle nyilvános megrovást. Vont bizony az! Egy esős reggelen valamelyik lengyel követ igen tárgyilagosan, igen érthetően kifejtette, hogy mennyire megváltozott a bánásmód a poznányi lengyel néppel szemben, hogy a vitézségért és az áldozatokért, miknek a lengyel

ezredek a háboruban tanujelét adták, többet kellene törődni a poznányi tartomány lakosságának jogával, s végül, hogyan élt vissza a pognenbinai tanító, Boege, állásával, hogy üti-veri a gyermekeket, szidja lengyel disznóknak, és ígéreti, hogy az után a háboru után a beözönlött lakosság lábbal tiporja majd az őslakókat.

És míg a követ imigyen szónokolt, az eső csak esett, hulldogált folyvást és minthogy ilyen esős időben álom környékezi az embereket, ásítottak a konzervatívek, ásítottak a nemzeti szabadelvűek és a szocialisták, ásítottak a centrum...

És végül is a ház napirendre tért a „lengyel sérelem” fölött.

Bartek a börtönben ült, vagyis inkább a rabkórházban feküdt, mert a háboruban kapott sebeit felszakította az a kö.

Ha láza nem volt, gondolkozott, gondolkozott, mint az a bizonyos pulyka, mely beledöglött a sok gondolkozásba. De Bartek nem döglött bele, csak nem gondolt ki semmit.

És az ilyen pillanatokban, miket a tudomány *lucida intervalla* néven jelöl, eszébe ötlött, hogy alighanem hiábavaló volt a franciáknak olyatén való „püfölése.”

Magdára nehéz napok következtek. Meg kellett fizetni a büntetéspénzt és nem volt miből. A pognenbinai pap akart ugyan rajta segíteni, de kisült, hogy mindössze negyven márka minden pénze. Nyomoruságos parókia volt ez a pognenbinai, és különben is, a tisztelendő atya sohasem tudta, hová, mire megyen el a pénze. Jarzynski ur nem volt otthon. Azt mondták, a Királyságba ment háztűznézőbe valami gazdag hölgyhöz.

Magda nem tudta, mit kezdjen.

A határnap meghosszabbítására még csak gondolni sem lehetett. Mit kezdjen hát? Eladja-e a lovat, a tehenet? Aratás előtt volt, a legsúlyosabb idő a gazdára. Az aratás közeledett, a gazda-asszony, a mi pénze volt, lassankint már mind kiadogatta. Az asszony kétségbeesetten a kezét tördelte. Folyamodott a bírósághoz, könyörületért esdekelt, megemlítve Bartek szolgálatait. Még csak válaszra sem méltatták. A határnap közeledett, s vele a foglalás.

Imádkozott, egyre imádkozott és keserűséggel gondolt a háboru előtt való időre, a mikor jó módban éltek, a mikor télen át Bartek még a gyárban is keresett. A komákhoz fordult segítségért, de nem volt pénzüik azoknak sem. A háborut mindenki megsínylette. Justhoz nem mert fordulni, mert már ugyis adósa volt, és nem fizette a kamatokat. De Just maga látogatott el hozzá egész váratlanul.

Egyik délután a viskó küszöbén üldögélt tétlenül, mert a kétségbeesés egészen elgyengítette. Nézett maga elé, nézte az ide-oda röpködő aranyos legyeket és elgondolta, „milyen szerencsések ezek az állatkák, csak röpködnek, röpködnek és nem kell fizetniük...” Néha-néha egy nagyot sóhajtott vagy fohászkodott „Ó Istenem! Ó Istenem!” A bejárónál egyszerre csak feltűnik Just tömzsi orra és pipája. Az asszony elsápadt. Just megszólalt:

- *Morgen!*

- Hogy van, hogy, Just ur?

- Hát a pénzem?

- Ó, aranyos Just ur, legyen türelemmel. Szegény vagyok, mit kezdjek? Az uramat elvitték, büntetést kell fizetnem érte, nem tudom, hogy segítek magamon. Jobb volna, ha már nem is élnék, mintsem hogy így gyötördjem nap-nap után. Várjon, édes, aranyos Just ur!

Sirva fakadt és lehajolva, nagy alázatosan megcsókolta Just ur vörös, husos kezét.

- Ha megjön az uraság, kölcsön kérek ott és megadom magának.

- No és a strófot miből fizeti meg?
- Hiszen, ha tudnám. Nem marad más hátra, eladom a teheneket.
- Hát tudja mit, adok még kölcsön.
- Áldja meg az Isten, Just ur! Just ur, ha luteránus is, de jó ember, igaz ember! Ha a többi német is ilyen ember volna, az ember áldaná őket.
- De én kamat nélkül kölcsönt nem adok ám!
- Tudom, tudom.
- Majd írást csinálunk az egészből.
- Jó, aranyos Just ur. Ó, áldja meg az Isten!
- Majd ha bemegyek a városba, megcsináljuk az írást.

Elment a városba, megcsináltatta az írást, de előzőleg Magda a paphoz fordult tanácsért. Ugyan, lehetett is itt tanácsot adni! A pap azt mondta, a terminus igen rövid, a kamat nagy, szörnyen fájlalta, hogy Jarzynski ur nincs itthon, mert ha itthon volna, ő segíthetne. Magda nem várhatta meg, míg holmiját ellicitálják, kénytelen volt elfogadni Just föltételeit. Kölcsönvett háromszáz márkát, még egyszer annyit, a mennyi a „stróf” volt, mert hiszen otthon, a gazdaságban is elkelt néhány garas. Barteknek az írást szintén alá kellett írni, és alá is írta. Magda e célból meglátogatta a börtönben. A győző roppant lever volt és beteg. Panaszíratot akart előterjeszteni a rajta esett jogsérelem miatt, de panaszát nem fogadták el. A *Posener Zeitung* cikkei roppant ellene hangolták a kormányköröket. Talán bizony nem volt kötelessége a hatalomnak megvédeni a békés német népet, „mely az utolsó háboruban hazaszeretetének és áldozatkészségének annyi tanujelét adta?” Bartek panaszát tehát igazságosan utasították vissza. Nem csoda, ha ez szörnyen leverte.

- Most már igazán végképp elvesztünk, - mondta az asszonynak.
- Végképpen.

Bartek elgondolkozott.

- Rettentő jogtalanság történik velem, - mondta.
- Boege üldözi a gyereket, - mondta Magda. - Ott jártam nála, kértem, és még engem szidott. Ó, Pognenbinában most a németek az urak. Nem félnek ők már senkitől.
- Bizonyos, hogy ők a legerősebbek, - mondta busan Bartek.
- Ostoba asszony vagyok csak, de mondom neked, erősebb az Isten!
- Benne van minden reményiségünk, - tette hozzá Bartek.

Pillanatig hallgattak mindketten, aztán kérdezte:

- No, és mi van Justtal?
- Csak a mindenható Isten termést adna, hogy kifizethetném. Lehet, hogy az uraság segít rajtunk, bár ő maga is tartozik a németeknek. Még a háboru előtt hire kelt, hogy el kell adnia Pognenbinát. Ha csak valami gazdag asszonyt nem vesz feleségül.
- És visszatér nemsokára?
- Ki tudja? Az udvarban beszélnek, hogy nemsokára már feleségestől jön meg. A németek tüstént sarokba szoritják. Örökké csak ezek a németek! Ugy furakodnak már mindenhová, akár a férgek! A hová csak néz az ember, a hová csak tekint, legyen az falu, avagy város, - mindenütt németek, és mindez a mi bűneinkért. És segítség sehonnan!

- Talán tudnál valami okosat, hiszen mégis okos asszony vagy te!...

- Mit mondjak, mit? Tán jókedvemben vertem magam adósságba Justnál? Ha vesszük, a viskó, meg a telek már az övé. Just jobb, mint a többi német, de ő is a magáét nézi, nem a másét. Nem kimél minket, mint a hogy a többit sem kimélte. Olyan ostoba vagyok tán, hogy nem tudnám, miért tukmálja rám a pénzét? De hát mit tegyek, mit? - kiáltott fel a kezét tördelve. - Adj tanácsot, ha tudsz! A franciákat meg tudtad verni, de mit kezdesz, ha kirántják alólad a földet?

A gravelottei győző a fejéhez kapott.

- Ó Jézusom!

Magdának jó szive volt; Bartek fájdalma megindította.

- Csillapodj, ember, csillapodj! - felelte gyorsan. - Ne kapj a fejedhez, míg a sebed meg nem gyógyult. Csak termést adjon a jó Isten! A rozs oly szép, hogy szinte csókolni szeretné az ember a földet, a buza szintén. A föld nem német, az nem rövidít meg. Nyomoruságosan lett bár megmunkálva a föld, míg te odavoltál, de oly szép, hogy csak!

A derék Magda még mosolygott is a könnyein keresztül.

- A föld nem német... - ismételte még egyszer.

- Magda! - kiáltott Bartek, rámeresztve bámész szemét. - Magda!

- Mit akarsz?

- Olyan vagy te... mint...

Bartek nagy hálaérzettel telt el iránta, de kifejezni magát nem tudta.

IX.

Magda valóban volt olyan asszony, mint más tiz. Kicsikét kurtára fogta az ő Bartekjét, de becsületes volt hozzá. A harag pillanataiban, mint példának okáért akkor a korcsmában, a szemébe vágta ugyan, hogy ostoba, de rendesen másként beszélt. „Az én Bartekem ostobának látszik, pedig ő furfangos”, - mondotta többször. Bartek most olyan furfangos volt, akár a lova és Magda nélkül sem a gazdaságban, sem másutt nem birt volna boldogulni. Most minden az asszony vállán nyugodott és az asszony addig járt-kelt, addig könyörgött, míg végre csakugyan kikunyorálta a segítséget. Egy hétre rá, hogy a rabkórházban járt, ismét berontott Bartekhez, lihegve, boldogan, sugárzó arccal.

- Hogy vagy, Bartek, te zsidó, te! - kiáltotta örömmel. - Tudod, az ur megjött. Megnősült a Királyságban, s a fiatal nagysága szakasztott olyan, mint egy bimbó. És mindenféle jót kapott vele, az ám!...

A pognenbinai földesur csakugyan megnősült, megérkezett feleségével és csakugyan kapott vele „mindenféle jót”.

- No, és aztán? - kérdezte Bartek.

- Hallgass, ostoba! - felelte Magda. - Ó Jézusom, de elfáradtam! Elmentem, hogy üdvözöljem a nagyságát, és csak nézem, úgy jött eléem, akár valami királyné, olyan ifju, csodás, bájos, mint egy virág, mint maga a hajnal... Jaj, de elfáradtam, de kimelegedtem!...

Magda kötényével letörülte verejtékes arcát. Pillanat múlva folytatta szakadozottan:

- Olyan kék volt a szoknyája, mint a vasvirág... Én átkarolom a térdét és ő kacsóját nyújtja felém... megcsókolom, és olyan illatos, kicsi a kacsója, akár a gyermeké!... Szakasztott olyan, mint egy szentkép, és jóságos, és tudja, mi az emberi szegénység. Könyörögtem, hogy adjon tanácsot... Ó, adjon az Isten neki jó egészséget!... És ezt felelte: „A mit tehetek, megteszem.” És olyan édes a hangja! Éppen belekezdtem az elmondásába, milyen szerencsétlen a pognenbinai nép, és ő azt felelte: „Ej, bizony nemcsak Pognenbinán...” és én sirva fakadok s ő szintén. Mikor az ur megjött és észrevette, hogy a nagysága sir, úgy csókolgatta az ajkát, a szemét! Az urak nem olyanok, mint tik! Mindjárt mondta az urának: „Tégy meg mindent ezért az asszonyért.” És az ur feleli: „Mindent a világon, a mit csak kívánsz.” Ó, kísérje a Szüz Anya áldása azt az édes bimbót, áldja meg jó egészséggel, gyermekekkel. És az ur mindjárt mondja: „Sulyosan vétkeztél, mert a németek kezébe adtad magad, de - mondja - segíték rajtad, adok majd, hogy Justot kifizethessed.”

Bartek a füle tövét vakargatta.

- Hiszen az ur maga is a németek kezében volt.

- Hát aztán! A nagysága gazdag. Most megveheti a pognenbinai németeket mind, hát szabad neki azt mondani. A választások, mondja az ur, nemsokára meglesznek, az emberek lássanak hozzá, hogy ne németet válasszanak, adok, hogy Justot kifizethesd és Boegét majd ráncba szedem. És a nagysága ezért megöleli, az ur felőled kérdezősködött és azt mondotta, hogy te gyenge vagy, majd beszél a doktorral, írjon neked bizonyítványt, hogy most nem ülhetsz. Ha egészen nem is mentenek föl, - mondotta - de majd leülheted télen, mert most az aratásnál szükség van rád. Érted? Tegnap az ur a városban járt és ma jön ki a doktor Pognenbinára, mert az ur megkérte rá. Ő nem német. És megírja a bizonyítványt. Majd télen ülsz a dutyiba, mint valami király, melegben, ingyen tartanak és most hazajössz a munkába és Justot kifizetjük, és az ur talán nem fog kamatot követelni, és ha nem adhatjuk meg őszkor az egészset, majd megkérjük, hogy várjon. Ó, a Szüz Anya áldja meg!... Érted?...

- Igazán jó a nagysága! - mondta élénken Bartek.

- A lábához borulsz, érted, a lábához borulsz, mert ha nem, kitekerem a nyakadat! Csak a jó Isten termést adjon! És látod, honnan jön a segítség? A németektől tán? Adtak vajjon csak egy garast is a te ostoba medáliáidért? Igen, adtak, a fejedre, meg a hátadra. A lábához borulj a nagyságának, aszondom!

- Már hogyan borulnék! - felelte határozottan Bartek.

A sors ismét mosolygott a győzőre. Néhány nappal később értésére adták, hogy egészségi okokból szabadon bocsátják, télig. Csak a landrát rendelte még maga elé. Bartek félholtra váltan ment eléje. Ez a parasztember, a ki szuronnal a kezében zászlókat és ágyukat foglalt el, jobban rettegett most minden egyenruhától, mint a haláltól. Valami néma, öntudatlan érzelmek hatalmasodtak el szívében, hogy üldözik őt, hogy tehetnek vele, a mit akarnak, hogy valami szörnyűséges, gonosz erő lebeg fölötté, mely tüstént lesujtaná, mihelyt szembeszállni merészkednék vele. Ugy állt ott a landrát előtt, mint akkor Steinmec előtt, mereven, behuzott hassal, kidüllesztett mellel, lélegzetét visszafojtva.

Néhány tiszt is ott volt: a háború és a katonai fegyelem szinte megelevenedett a szeme előtt. A tisztek aranykeretes csipetőkön át nézték dölyfösen, megvetően, a hogy a porosz tisztek közönséges lengyel katonát nézni szoktak. Ő meg csak állt visszafojtott lélegzettel és a landrát parancsoló hangon mondott valamit. Nem kérő, vagy rábeszélő modorban, nem, parancsolt, fenyegetett. Berlinben meghalt a követ, az új választást már kitűzték.

- *Du polnisches Vieh!* Merészelj csak Jarzynski urra szavazni, merészelj!

A tisztek szemöldökei roppant összeráncolódtak. Az egyik, a szivarját harapdálva, a landrát után ismételte: „Merészelj!” és Barteknek, a győzőnek, elállt a lélegzete. Mikor a várva-várt „elmehetsz!” szót meghallotta, „fél-balt” csinált, kiment és fellélegzett. Megparancsolták, hogy a nagy-krzywdai Sulbergre szavazzon. Nem gondolt ő a parancsra, csak fellélegzett, mert ime Pognenbina felé tartott, mert aratásra otthon lehetett, mert az ur megígérte, hogy kifizeti Justot. A mint kiért a városból, körülvették a szántóföldek, melyeken a gabona már ért. A hajladozó kalászek zizegtek, susogtak és ez oly édes muzsika a szántóvető fülének. Hej, milyen szép is a világ! - gondolta ez az elkoptatott hadfi. És Pognenbina már nincs messzire.

X.

A választás! A választás! Jarzynski Mária urnő fejecskéje tele van vele, nem gondol, nem beszél, nem ábrándozik egyébről.

- Nagy politikus a nagyságos asszony - mondja neki a szomszéd nemes, megcsókolja kicsi kacsóját, akár csak valami sárkány, és a nagy politikus irul-pirul, mint a cseresznye és bájos mosollyal feleli:

- Ó, agitálunk, a mennyire csak lehet!

- Pán Jozef lesz a követ! - mondja meggyőződéssel a nemes, és a „nagy politikus” feleli:

- Igen szeretném, bár nem annyira Józsiért, de (itt a „nagy politikus” újból nem politikai rákot főz), de a közügy...

- Istenemre, egész Bismarck! - kiáltja a nemes, újból megcsókolja a pici kacsót, és aztán tanácskozni kezdenek az agitációról.

A nemes magára vállalja Alsó-Krzywdát és Mizerowát (Nagy-Krzywda elveszett, mert a földesura Sulberg) és Mária asszony mindenekelőtt Pognenbinát járja be. Szinte lángol a fejecskéje, hogy ilyen szerep jut neki. Igazán nincs veszteni való idő. Nap-nap után látni őt a viskók között elvonuló országuton: egyik kezével fölfogja szoknyácskáját, másik kezében a napernyőt tartja, szoknyácskája alól kikandikál icipici lábacska, a melyek lelkesedéssel róják az utat nagy politikai célok érdekében. Be-beszól a viskókba, utközben a foglalatoskodó embereknek „hasznos munkálkodást” kíván, meglátogatja a betegeket, segít, a hol csak lehet. Megcselekedné mindezt a politika nélkül is, mert jóságos szíve van, de a politika kedvéért csak annál inkább teszi. Mi mindent nem tenne meg ezért a politikáért?! Lám, nem mondhatja meg az urának, hogy meg nem másítható szándéka van elmenni a népgyűlésre; már ki is gondolt beszédet, a melyet jó volna elmondani a gyűlésen. Micsoda beszéd az, micsoda beszéd! Voltaképpen persze nem lenne szabad elmondani, de ha elmondhatná, hát nagy dolog lenne az! Ezért, a mikor hire jött Pognenbinába, hogy a hatóság a gyűlést betiltotta, a „nagy politikus” sirva fakadt a szobájában, eltépett egy zsebkendőt, és vörös volt a szeme egész nap. Hasztalan kérte az ura, ne bántódjék olyannyira. A következő napokon még nagyobb buzgósággal folyt az agitáció Pognenbinán. Mária asszony immár nem riad vissza semmitől. Egy alkalommal több viskóban megfordult, és oly igen nagyon szidta a németeket, hogy már az urának kellett őt visszatartani. De ő nem fél semmitől. Az emberek örömmel fogadják, hiszen oly szép, oly rózsás! Sorra került Bartek viskója is. Lysek, a kutya nem akarta beengedni, de Magda elragadtatásában fejen kólintotta egy darab fával.

- Ó, nagysága, aranyos, bájos nagysága! - kiáltja Magda hozzásimulva a kezéhez.

Bartek a megállapodáshoz hiven, lábához borul, a kis Franek először kezet csókol neki, aztán ujját szájába dugja és teljességgel elmerül a nézésébe.

- Remélem - mondja a fiatal asszony az üdvözlés után - remélem, Bartek barátom, hogy az uramra fog szavazni és nem Sulbergre.

- Ó, nagysága! - kiáltja Magda - ki szavazna Sulbergre, hogy a guta ütné meg ott, a hol van! (Kezet csókol az asszonynak.) Ne haragudjon a nagysága, de az ember nem bírja féken tartani a nyelvét, ha a németekről van szó.

- Az uram megígérte nekem, hogy kifizeti Justot.

- Ó, áldja meg a jó Isten! - Magda Bartekhez fordul: - Mit állsz itt, mint egy fatuskó? Nagysága kérem, olyan keveset beszél ez!

- Ugy-e, az uramra szavaz? - kérdi a fiatal asszony. - Ugyebár? Maguk is lengyelek, mi is lengyelek vagyunk, össze kell tartanunk.

- Ki is tekerném a nyakát, ha nem szavazna! - biztatja Magda. - Mit állsz itt, mint egy fatuskó? Roppant keveset beszél. Mozdulj hát!

Bartek megint kezét csókol az asszonynak, de egyre hallgat, és oly komor, akár az éjszaka. Fejében ott keringett a landrát.

*

Elérkezett a választás napja. Jarzynski ur biztos a győzelméről. A szomszédok Pognenbinán gyülekeznek. Az urak visszatérnek a városból, már leszavaztak, és most Pognenbinán várják be az eredményt, melyről majd a pap hoz hirt. Aztán meglesz az ebéd és este az uraság elutazik Poznányba, majd Berlinbe. A választókerület néhány községe már tegnap leszavazott. Az eredményt ma hirdetik ki. Az összegyűltek mind a legjobb hangulatban vannak. A fiatal háziasszony kissé nyugtalan, de telve reménnyel, mosolyog és oly kedves, barátságos, hogy mind egyértelműen azon a nézeten vannak, hogy József ur valódi kincset talált benne. Ez a kincs most sehogy sem bir nyugodtan megmaradni a helyén, egyik vendégtől a másikhoz siet, mert mindegyiktől hallani szeretné akár századszor is, hogy „Józsit megválasztják”. Alapjában véve nem nagyravágyó ő, és nem minden ok nélkül szeretne követné lenni, de ifju fejcskékjében szépen kifundálta, hogy nekik kettőjüknek ez a valódi küldetésük. A szive ugy dobog, akárcsak az esküvőjük alkalmával és örömtől ragyog bájos arcocskája. A mint a vendégek közt sűrög-forog, az ura közelébe férközik, megcibálja a kabátja ujját, és a fülébe sugja: „követ ur!” Az ura mosolyog, és boldogok mindketten. Nagy kedvük volna alaposan összecsókolódnai, de hát a vendégek előtt nem illik. Minduntalan ki-kitekingtetnek valamennyien az ablakon, mert hiszen az ügy valóban fontos. Az előző követ lengyel volt, és most először állitanak jelöltet a németek ebben a kerületben. Nyilván a győzedelmes háboru bátorította föl őket erre, de a pognenbinai udvarban egybegyűltek csak annál inkább óhajtják, hogy az ő jelöltjük győzzön.

Még az ebéd előtt sincs hujja a hazafias dikcióknak, a melyek különösen hatnak az ifju háziasszonyra, mert neki szokatlanok. Néha-néha félelem szállja meg. Hátha valami huncutságot csinálnak a szavazatok megszámolásánál? De hiszen nemcsak németek vannak a szavazatszedő bizottságban! Az idősebbek megmagyarázzák neki, hogyan megy végbe a szavazatok megszámolása. Már vagy százszor hallotta ezt, de szívesen hallgatja újból. Ah, hiszen arról van szó, szószólója lesz-e a környékbeli lakosságnak a parlamentben, vagy pedig ellensége. Nemsokára elválik ez, sőt már pillanatok mulva, mert az uton porfelhő támad. „A prépost! A prépost!” - kiáltják mindannyian. A háziasszony elsápad. Valamennyi arcon megindultság tükröződik. Bizonyosak a győzelem felől, de az utolsó pillanatban mégis csak erősen kalapál szivük a mellükben. De ez nem a prépost, a bíró jött haza lóháton a városból. Tán tud valamit? Odaköti lovát a karikához és siet az udvarba. A vendégek a háziasszonnyal az élükön kirontanak a folyosóra.

- Tudsz valamit? Mi? Megválasztották az urunkat? Ide gyere! Biztosan tudod? Az eredményt kihirdették?

A kérdések ugy röpködnek és esnek, akár a rakéták, és a paraszt feldobja a kucsmáját.

- A mi urunkat megválasztották!

A háziasszony hirtelen leül a padra és kezét hullámozó keblére szorítja.

- Éljen! Éljen! - kiáltják a szomszédok. - Éljen!

A cselédség kiront a konyhából. - „Éljen! Megverték a németeket! Éljen a követ ur! És a nagyságos követné!”

- És a prépost? - kérdi valaki.

- Mindjárt itt lesz - feleli a bíró - még csak az utolsó szavazatokat számlálják össze...

- Tálalni! - kiáltja a követ ur.

- Éljen! - kiáltják a többiek.

Visszamennek a terembe. Az üdvözetek most már csöndesebbek, csak a háziasszony nem tudja örömét megfékezni, és tekintet nélkül a vendégekre, az ura nyakába borul. De nem is veszik neki rossz néven; hiszen ők is elérzékenyedtek valamennyien.

- No, hál' Istennek, még élünk! - mondja a mizerowai szomszéd.

Ezalatt kocsizörgés hallatszik az udvar felől, és nemsokára a terembe lép a prépost, vele a vén Maciej Poggenbináról.

- Adj' Isten! Adj' Isten! - kiáltják feléje. - No, mennyi a többség?

A pap pillanatig hallgat, majd hirtelen ezt a két szót veti oda nyersen az általános öröm közé:

- Sulberget... megválasztották!...

Pillanatig hüledeznek, aztán oly szaporán hullnak a kérdések, mint a jégeső. A pap ismét csak ugyanazt feleli:

- Sulberget megválasztották!

- Hogyan? Mi történt? Hogy lehetséges ez? A bíró azt mondta, hogy nem! Mi történt?

E pillanatban Jarzynski ur kikisérte a szegény Mária asszonyt, a ki a zsebkendőjét harapdálta, hogy sirva ne fakadjon, vagy el ne ájuljon.

- Ó, szerencsétlenség! Szerencsétlenség! - lamentáltak az egybegyültek, a fejeikhez kapva.

E pillanatban a faluvégről örömkialtás-féle hallatszik. A poggenbinai németek ünnepük győzelmüket.

Jarzynskiék visszatérnek a terembe. Az ajtónál az ur azt mondja a fiatal asszonynak: „*Il faut faire bonne mine.*” És az ifjú háziasszony már nem sir. A szeme száraz, és az orcája majd kicsattan, oly piros.

- Mondja el, hogy esett a dolog? - kérdi nyugodtan a házigazda.

- Hát hogy is ne esett volna, nagyságos ur - mondja a vén Maciej - mikor az idevalók, a poggenbinaiak is Sulbergre szavaztak.

- Kik azok?

- Hogyan? Idevalók?

- Azok hát. Én magam láttam és a többiek is mind, mikor Bartek Slowik Sulbergre szavazott...

- Bartek Slowik? - kérdi a háziasszony.

- Az. Most a többi szidja, ő meg fetreng a földön, sir, felesége átkozza. De én magam láttam, mikor szavazott...

- Ki kell kergetni az ilyet a faluból! - méltatlankodik a mizerowai szomszéd.

- De nagyságos ur, - mondja Maciej - a többiek, a kik a háboruban voltak, szint úgy szavaztak, mint Bartek. Azt beszélnek, hogy rájuk parancsoltak...

- Visszaélés, tisztára visszaélés, érvénytelen a választás, erőszak, csalás! - kiáltják össze-vissza.

A pognenbinai kurián nem volt vidám az ebéd ezen a napon.

Este az uraságok utrakeltek, de már nem Berlinbe mentek, hanem Drezdába.

A megátkozott, a gyűlölt, a megvetett Bartek ezalatt viskójában ült, még a tulajdon felesége is úgy bánt vele, mint idegennel, egy árva szót sem szólt hozzá egész nap.

*

Őszre szép termést adott az Isten, és Just ur, a Bartek gazdaságának immáron a tulajdonosa, örült, hogy általában nem rossz üzletet csinált.

Egy bizonyos napon három ember ment Pognenbinából a város felé: egy férfi, egy asszony és egy gyerek. Az ember roppant megtört volt, inkább aggastyánnak látszott, mint egészséges embernek. Mentek a városba, mert Pognenbinán nem kaptak szolgálatot. Az eső esett, az asszony keservesen sirt, fájt a szive az elvesztett viskóért és az egész faluért. Az ember hallgatott. Az ut puszta volt, egyetlen szekér, egyetlen ember sem mutatkozott; csak az utszéli kereszt terjesztette feléjük esőverte karját. Az eső csak úgy szakadt és már sötétedett.

Bartek, Magda és Franek a városba ment, mert a gravelottei és szedáni hősnek még ülnie kellett a télen a Boege-ügy miatt.

Jarzynski urék állandóan Drezdában tartózkodtak.

- Vége. -